

SÛDÎ'NİN BOSTAN ŞERHİNDE UYGULANAN ŞERH YÖNTEMİ VE ELEŞTİRİ*

Halil İbrahim OKATAN**

ÖZET

Klasik Türk şiiri şiiri söz ve anlam üzerine kurulu, kelime istifi ve sanatlı söyleyişe dayalı bir dil uygulamasıdır. Manayı gizleme, söz ve anlam sanatlarıyla süsleme geleneği klasik edebiyatımızın şiir türünde en iyi uygulama alanı bulan bir konudur. Gizlenen anlam katmanlarının anlaşılması ve açıklanması amacıyla şerhler yazılmıştır. *Bostan Şerhi* klasik şerh teorisine göre yazılmıştır. Edebî metin şerhi üzerinde yapılan çalışmalar dönemin şerh teorisini tespiti yönelik araştırmalardır. *Bostan Şerhi* eklerin tanımlanması ile başlar kelimenin gramer incelemesiyle devam eder. Bu şerhte fiiller, isimler, sıfatlar, zamirler ve zarflar hakkında geniş açıklamalar yapılır. Eklerin gramer anlamları ile metinde kazandıkları anlamları üzerinde durur. Kendisinden önce yazılan *Bostan Şerhlerinde* eklerin kullanılmasıyla ilgili yanlışlıkları belirtir ve neden kendisinin doğru kullandığını açıklar. Sûdî yeri geldikçe ayetler, hadisler nakleder, Arapça, Farsça ve Türkçe şiirlerden iktibaslar yapar. Bazen de şerhte geçen bilgiler ile ilgili kaynaklar gösterir, bilimsel bir eser neşri hakkında örnekler sunar. Bir bilgi hakkında daha önceden açıklama yapılmışsa tekrara düşmemek için açıklama yapılan yere göndermelerde bulunulur. Beyitte geçen edebî sanatlardan bahsedilir. Cümle tercümesi ve yorumu ile devam eden şerh, aynı yöntemle diğer beyitlerin şerh edilmesiyle sürdürülür. Sûdî kendinden önce *Bostan'a* şerh yazmış şârihlere reddiyeler yazar, kelime hatalarından cümle hatalarına kadar tespit ettiği bütün yanlışlara işaret eder, beğendiği şerhleri de belirtir.

Anahtar kelimeler: Şiir dili, Şerh-i Bostan, kelime şerhi, cümle şerhi, şerh metodu, eleştiri.

ANNOTATION METHODOLOGY USED IN SUDI'S ANNOTATED WORK OF BOSTAN AND ITS CRITIQUE

ABSTRACT

Classical Turkish poetry is a practice of language based upon discourse and inference and dependent on piles of words and and artistical usage of utterance. Traditional literary art of concealing meaning and embellishing texts with figures of speech and poetic devices has found a considerable place for practicum in our classical

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Polis Akademisi Bşk. Güvenliği Bilimleri Fakültesi, El-mek: sahsuvar06@hotmail.com

literature, particularly in poetry. Annotated texts have been written for the hidden layers of meaning to be comprehended and explained. Annotated work of Bostan was written in accordance with the traditional theory of annotation. The studies conducted on literary text annotations were the researches conducted for the purpose of determining the theory of annotation widely held in the period concerned. Annotations added to Bostan start with the definitions of affixes and move on to grammatical analyses of words. Considerably wide explanations are made concerning verbs, nouns, adjectives, pronouns and adverbs. It mainly focuses on the affixes' gramatical meaning and the meaning it inherits throughout the text. The wrong usage of affixes on texts written even before itself and why he does it the right way is pointed out in Bostan's Annotations. Sûdî refers to verces from Quran and rehearses hadithes, quotes Arabic, Persian and Turkish poems. From time to time he points out to the sources of the annotation in hand, initiates examples to a published scientific work. If a certain information was stated previously in order to not fall into repetition of explanation, it is diverted to the previous statement. Figures of speech in the pairs of lines are mentioned. The Annotation which continues with the translation of the sentences, is maintained by the annotations of the remaining verses. Sudi criticizes the previous annotators of Bostan, flags all the appointed mistakes from words to sentences and also cites his favourite ones.

Key Words: Language of Poetry, Annotation of Bostan, word annotation, sentence annotation, method of annotation, criticism.

GİRİŞ

Sûdî'nin Bostan Şerhi'nde uyguladığı şerh metodunun incelendiği makalede divan şiirinin tanımı, divan şiirinde dilin özel kullanımı, mazmûnlar ve şerh geleneği hakkında bilgiler sunulacak ve Sûdî'nin şerh tekniğine dair incelemeye yer verilecektir. Türklerin İslam'ı kabul etmelerinden sonra, XIII. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadarki dönemde medrese kültürüyle yetişen aydınların Arap ve Fars edebiyatlarının etkisi altında ortaya koydukları şiire "Divan Şiiri" veya "Klasik TürkŞiiri" denir. (Ayan 1977: 344) Divan Edebiyatı "Osmanlı Edebiyatı, Eski Türk Edebiyatı, Klasik Edebiyat, Saray Edebiyatı, Aydın Zümre Edebiyatı" gibi adlarla da anılır. Divan şiiri her şeyden evvel bir dil kullanım sanatı ve tekniğidir. Şiir, insanoğlunun yaratılışında gizliestetik duyguları açığa vurma sürecinde başrolü oynamış en eski sanatlardan biridir. Şiir, sadece estetik ve edebî duygular açısından değil; tarihin, folklorun, mitolojinin, dinin, örfün ve millî şuuraltının nesillere intikali açısından da mühim bir kaynak teşkil etmiştir. Şiir dili, günlük dilden faydalanmakla beraber ondan farklı olan, şairin dimağında şekillenen karmaşık üst bir yapıdır. (Çobanoğlu 2012) Şiir dili ve üslûbu ile ilgili konularda balâğat kitaplarının bedi', beyân ve meânî bölümlerinde açıklamalar yapılmıştır. Divan şiirinin dilinde olan i'câz (söz kısıltma ve eksiltme), itnâb (söz uzatması), lafız ve mana ilişkisinde hakikat (anlam sapmaları konusunda bilgi), söz diziminin fesahati (cümlede açıklık) gibi konularda bilgiler sunulmuştur.¹ Bu sebeple divan şairlerinin konuyu "nasıl anlattıkları" yani üslûplarını oluşturan unsurların neler olduğu önemlidir. Zengin sembollere, düş gücüne, hayale ve imgeye dayanan şiir dili duygu ve coşku uyandırarak okuru etkilemektedir.

¹) Bu konuyla ilgili eserler için bkz.: M. A. Yekta Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi* Belâğat, R Yay., İstanbul, 2000; Kazım Yetiş, *Talim-i Edebiyat'ın Retorik ve Edebiyat Nazariyatı Sahasında Getirdiği Yenilikler*, A. D. T. Y. K., Yay., Ank., 1996; M. Kaya Bigeçil, *Edebiyat Bigi ve Teorileri*, Enderun Yay., 2. Baskı, İstanbul 1989.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

İmge, dil aracılığıyla yeni bir dünya kurulumunun önemli araçlarından biridir. İmge Türkçe Sözlükte şu şekilde tanımlanır; *is.* 1. Zihinde tasarlanan ve gerçekleşmesi özlenen şey, düş, hayal, hülya. 2. Genel görünüş, izlenim, imaj. 3. *psikol.* Duyu organlarının dıştan algılandığı bir nesnenin bilince yansıyan benzeri, hayal, imaj. 4. *psikol.* Duyularla alınan bir uyaran söz konu olmaksızın bilinçte beliren nesne ve olaylar, hayal, imaj. (Türkçe Sözlük, 2005: 962) Aksan'a göre imge "dış dünyanın, duyumsamaların ve izlenimlerin zihinde resimsel bir değer kazanmasıdır." (Aksan 1993: 32) Özdemir imgeyi şiirin ana yapı taşı sayar, şiirin etki gücünü imge örüntüsüyle açıklar ve şiiri de "imgelerle düşünme sanatı" olarak tanımlar. (Özdemir 2002: 57) Gürkan Doğan imgenin görevini, ayrı ayrı nesnelere biraraya getirerek bilinmeyeni bilinenle açıklamaktır. Amacı, açıkladığı şeyin anlamını kavramamıza yardım etmek olan imge, okura, açıkladığı şeyden daha yakın olmak zorunda olduğunu kaydeder. Ayrıca Doğan şiir dilinin etkisini şiirde kullanılan anlam sanatlarıyla da açıklar: "Şiir dilinde bulunan etkiyi sağlayan unsurlar benzetme (teşbih), eğretileme (istiare), temel anlam-yan anlam, kavramlara anlam yükleme, sınırlama, yaklaşım kurma ve yaratmadır." (Doğan 2013: 63) Korkmaz imgenin okurda bıraktığı etki ve algılanış bakımından imgeyi beş başlık altında inceler: "yayılgan (gelegen)", "batık", "radikal", "yoğun", "süsleyici/ coşkun/ bayat" imge. (Korkmaz 2002: 276-298) Şiir söz ve anlam üzerine kurulmuş bir yapıdır. Divan şiirinde anlam yapısı daha çok semboliktir. Demirel: "Şiirin anlam ve söz gibi iki temel unsuru vardır ve söz konusu iki unsurdan biri olan anlamın Klasik Türk şiirinde hem daha çok sembolik bir dil üzerine kurulduğu, hem de dolaylı bir şekilde dile getirilmeye çalışıldığı bilinen bir gerçek" olduğunu belirtir. (Demirel 2009)

Divan şiirinde kullanılan dil günlük dilden ödünç alınan kelimelerden oluşan *üst dil* (metalunguistik) dir. *Üst dil* terimi, birçok farklı beceriyi tanımlamak için kullanılmaktadır. Cümleyi sözcüklere, sözcüğü hecelere, heceyi sesbirimlere ayırma, cümlenin dilin bileşenleri açısından doğru olup olmadığına karar verme, sesleri birleştirerek sözcükler oluşturma, uyaklı sözcükler bulma, ses ve sözcük oyunları ve benzeri işlemler, *üst dil* becerilerini değerlendirmek için kullanılan işlemlerden bazılarıdır. (Sayar-Turan 2012: 49)

Üst dil denilen kavram yeni bir alfabe değildir. Dil içinde kullanılan güncel sözcükler, düşüncenin yeni baştan üretmek istediği ifadelere uyan biçimi şeklinde ortaya çıkar. *Üst dil* günlük hayatta bildiğimiz birçok nesneyi temsil etmekte, insanı ve hayatı semboller veya kodlar vasıtasıyla kelimelere aktarmakta, dile yeni bir anlam ve derinlik katmaktadır. Demir üst dil hakkında şu tespitlerde bulunur: "Dil varyantları arasında, standart dil, edebî dil, yazı dili, milli dil gibi adlarla da anılan kuralcı standart varyantın özel bir yeri vardır. Standart varyantın özelliklerini 'kodlanmışlık, prestijlilik, yerel ve sosyal iz taşımamak, yazı dili, en geniş geçerlilik alanına sahip olmak, bağlayıcılık, kurumsallaşmış olmak, okullarda öğretilmek" dedikten sonra "standart varyantın bir tür *üst dil* durumunda olduğunu" zikreder. (Demir 2010: 93)

I. ŞERH GELENEĞİ ve MAZMUNLAR

Şerh edilecek edebî metinlerde şair tarafından kurgulanmış, en az şair kadar şiirden anlamayan kişilerin çözemeyeceği kelime örgüsü vardır ki bu örgüye "mazzmûn" adı verilir. Mazzmûnlar klasik edebiyatımızın anlaşılması için büyük gayret ve bilgi isteyen unsurlarıdır.

Mazzmûnlar şârih için açıklanması en önemli kavramlardır. Çavuşoğlu'nun "Mazzmûn" başlıklı makalesinde: 'Zımn' kökünden türemiş olan mazzmûn kelimesi Kamus Tercümesi'nde "malûl" anlamıyla karşılanmıştır ki bu araştırılan anlamın dışındadır. 'Zımn' kökü ise kendi başına "bir nesnenin içi" anlamıyla, şiirdeki gizli mana, şiirin içindeki saklı anlam tanımıyla ilişkilendirilebilir, denilmektedir (Çavuşoğlu 1984) Mine Mengi, sözlüklerde mazzmûn kelimesine "zımn" kökünden geldiğini bildirdikten sonra iki karşılık verirler: 1. "mefhum, mama, meal" 2. nükteli, cinaslı, sanatlı söz" dür. Osmanlıca sözlükler -biri diğerinden aktarma olduğu açık-mazzmûnla ilgili iki anlamı verilmektedir. Osmanlıca sözlüklerde mazzmûnun terim anlamı

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

üzerinde durulmaz ancak daha yakın kaynaklarda “kalıp benzetme, klişe benzetme” karşılığına rastlarız.² (alıntıların bağlantı cümleleri üzerinde düşünmek lazım.bağlantılar boşlukta kalıyor!!!)Bazı kaynaklar ise kelimenin edebiyat terimi olatacak anlamı: “cümle, beyit ya da beyitler içerisindeki gizli olan sanatlı anlam” diye açıklamıştır. A. T. Onay ansiklopedik sözlüğünde mazmûnla kastedilen eski edebiyat dilindeki “bilinmeyen şerhe muhtaç sözler” dir. (Onay 1992) Tahir Olgun: “Divanlarda olan kapalı sözler” ifadesini kullanmıştır. (Olgun 1943: LXV) Mengi kaynaklardaki bilgileri özetleyerek verir: Mazmûn, edebî metinlerde geçen ve anlamı artık bilinmeyen dolayısıyla anlaşılmasında zorluk olan kelime, terkip ya da ibaredir. Mazmûn kalıp benzetme, klişe mecazdır” Mengi, “Mazmûnun görünürde olmayan, açıkça değil dolaylı anlatımı esas aldığı” ifade eder. “Bu özelliği de bize mazmûnun bezetme ve mecazla ilişkisini gösterir. Beyitlerde mazmûnun tenasüp, iham-ı tenasüp, mecaz, istiare vb. edebî sanatlarla birlikte bulunurlar.” der. Daha sonra Mengi, “Konunun aydınlatılmamasındaki sebebi mazmûnun çok yönlü bir dil, anlatım ustalığı” olmasıyla açıklar. “Eski şairler divanlarında mazmûnu edebî eserin, özellikle şiirin beyitleri arasına ustaca gizlenmiş ince anlam, zarif söz hatta belli belirsiz bir sezdirme olduğu” nu anlatır. (Mengi 2010: 47)

İskender Pala, “Gerçek mazmûn, bütün bu sanatlardan destek alsada aslında bu sanatlara muhtaç değildir.” yorumunu yapar. Pala, Mine Mengi’nin mazmûnların büyük çoğunluğunun açık istiarelerden oluştuğu fikrini kısmen de olsa reddeder. Çünkü Pala mazmûnun aslında bu tür istiarelerden farklı ve daha derin bir anlamı olduğunu belirtir. Divan şiiri meraklılarının mazmûnu arama gayretleri sonucu ortaya çıkan ikinci bir anlam, “bir sözün altında yatan gizli mana” olduğunu kaydeder ve mazmûna yüklediği asıl anlam budur. Pala’ya göre mazmûn, ‘klişeleşmiş benzetmelerden’ çok ‘bir mana ve mefhumu, özelliklerini çağrıştıran kelime grupları içinde gizleme sanatı’dır. Pala mazmûnu şiirin cazip tılsımını, karizmasını bu gizlilik anlayışına bağlar. Öyleyse diyebiliriz ki mazmûn, lûgaz veya muammanın beyte teksif edilmiş bir benzeridir ve her beyitte görülemeyen, bir çeşit şaire özel sanat oyunudur. Mazmûn, yerine göre dilden manâya; yerine göre de manâdan mefhumla sıçrayışlarla kendini gösterir. Bazı edebî sanatların beyitte bulunup bulunmaması da mazmûnun öneminin artırılması için birer vasıta. Ancak mazmûn için edebî sanat şartı aranmamalıdır. O, şairin en büyük sanatı olarak, başlıbaşına bir beyte değer ve itibar kazandırır.

Bir yerde **sabit etkadem-i** itibarımı

Kim **rehber-i** şeriat ola **muktedâ** bana

Fuzûlî

Beyitte geçen sabit, kadem, rehber, muktedâ kelimelerinin tamamı namazla ilgilidir. Namaz kılınırken sağ kadem (ayak) yerde sabit kalır, kıvılcıdamaz. Keza namazda muktedâyâ (önder, imam) uyulur ve rehber edinilir. İşte bu beyitte namaz kelimesi hiç geçmediği, hatta namazla ilgili açık bir ifade yer almadığı halde okuyucu, şairin, Hz. Peygamberin arkasında namaza durmak veya onun yoluna uymak istediğini keşfedebilir. Diğer bir deyişle bu beyitte bir “namaz” mazmûnu gizlenmiş durumdadır. A. Sırrı Levend, şerh ve mazmûn hakkındaki görüşlerini Türk Edebiyat Tarihi’nde açıklar: “Her devrin bilgi, inanç ve anlayış özelliklerine dayanan bir sanat, tabiat ve evren görüşü vardır. O devrin eserlerinde bunların izleri görülür. Eski edebiyattaki “mazmûnlar” hep bu esaslara dayanılarak yapılmışlardır.” Levend bu açıklamayı yaptıktan sonra mazmûnlara örnekler verir:

Gül âteş üzre kıılır aqd-i Zühre-i şebnem

Tedârük-i kamer ü şems ider şabağ ü mesâ

²) Bu Kaynaklar şunlardır: Seyit Kemal Karaalioglu’nun Ansiklopedik Edebiyat Sözlüğü; L. Sami Akalın’ın Edebiyat Terimleri Sözlüğü; Cem Dilçin’in Örneklerle Türk Şiir Bilgisi; Emin Özdemir’in Edebiyat Bilgileri Sözlüğü; Mehmet Çavuşoğlu’nun “Mazmûn”, Türk Dili, S. 388-389, Ank., s.198 adlı yazısı sayılabilir.

Bu beyitteki zühre, kamer ve şems kelimeleri vehmî kimya terimlerindedir; “zühre=kalay”, “kamer=gümüş”, “şems=altın”dır. Eski kimyacılar herhangi bir maden üzerine birtakım iksir katarak altın ve gümüş elde edebileceklerini sanırlardı. Beyitteki “akd” kelimesi altın elde etmeye yarayacak herhangi bir madene ateş üzerinde iksir katmak demektir. Buna göre beyte şu anlamı verebiliriz: “Güneşin sıcaklığıyla buğu haline gelen şebnem, ateş üstünde, üzerine ikisir katılan kalay gibidir. Gül kimyacısı bunu yapmakla sabah akşam altın ve gümüş elde ediyor” İşte metin şerhi, eski eselerdeki bu gibi mazmûnları anlamak ve onların yazıldığı devri bütün özellikleriyle tanımak için yolumuzu aydınlatmış olacaktır. Metin şerhi, filolojideki metin incelemesinden ayrı bir iştir.” (Levend 1984: 14)

I. 1. ŞERH KAVRAMI

“Şerh” kelimesinin tanımıyla ilgili çeşitli sözlüklerde farklı açıklamalar yapılmıştır. Şerhin *Kamus Tercümesi*'ndeki izahı; “müşkil, mübhem ve mahfî makûlesini keşf ve izhâr eylemek, fehmeylemek, kesmek, açmak” (M. Asım Efendi 1304: 484) şeklindedir. *Kâmus-ı Türki*'de “Bir kitâbın ibâresini yine o lisânda veya bir lisân-ı âherde tafsîl ve izâh ederek müşkilâtı açma” (Şemseddin Sami 1978: 773) olarak tanımlar. *Lisânü'l-Arab*'da “e's-şerh, e't-teşrih: organdan etin kesilmesi, kemik üzerinden etin kesilmesi” ve “e's-şerh: keşf” manalarıyla karşılanmıştır. Yine aynı kaynakta şerh, Kur'an'ı anlama ve koruma çabasıyla ortaya çıkan, kök olarak “sefare”(görünen ve maddi varlıklar için) ve “fesare”(gizli ve maddi olmayan varlıklar için) eylemlerine dayanıp, “açmak” manasındaki “tefsir” ile de anlam akrabalığına sahip bir kavram olarak tanımlanır. (İbn-i Manzur 1410/ 1990: 55, 70) şeklinde açıklanır. *El-Müncid*'de: “Bir metnin gizli noktalarını keşfetmek ve açıklığa kavuşturmak” kaydı vardır. (El-Müncid 2005: 381) *Ahterî-i Kebîr*'de: “Keşf etmek ve beyân etmek” (Ahterî 1310: 434) *W.Redhouse* sözlüğünde: “açıklama, tanımlama, açma; edebî metinleri yorumlama, yorum; bir kelime ya da pasajın yorumunu yapmak” (Redhouse 2011: 1121)

Terim olarak şerh “bir edebî eseri, bir risaleyi veya bir kitabı kelime kelime açıp izah ederek, ihtiva ettiği bütün dil, anlam, sanat ve estetik özellikleri ile o eserin anlaşılmasını sağlamanın özlü bir ifadesi” olarak tanımlanmıştır. (H. Kâzım Kadri 1943: 217) Doğan terim anlamı olarak şerhi: “Bir edebî eseri, bir risaleyi veya bir kitabı kelime kelime açıp izah ederek, ihtiva ettiği bütün dil, anlam, sanat ve estetik özellikleri ile o eserin anlaşılmasını sağlamanın özlü bir ifadesi” (Doğan 1999: 422-427) şeklinde tanımlar. Mengi tanımında “Şerhte, şarihe göre okuyucunun anlayamayacağı farz edilen yani anlaşılmasında güçlük görülen metnin ya da metne bağlı unsurların açıklanması esastır. Amaç okuyanı bilgilendirerek metni tanıtmaktır. Açıklama ve ek bilgi verme esnasında konunun genişletilmesine gidilir.” (Mengi 2000: 74) Kortantamer ise: “Bir metnin, daha iyi anlaşılсын diye, o metni başkalarından dah iyi anladığı kanaatinde olan kişiler tarafından açıklanması” olarak değerlendirir. (Kortantamer 1994: 110)

I. 2. DİVAN EDEBİYATINDA ŞERH

Şerhler bir metni açıklamaya yönelik yapılan çalışmalardır. Şerhte en önemli şey bir edebî metni daha doğru ve daha iyi anlamaktır. “Aslında bütün bu isimlerle kastedilen daha doğru anlama ve anlatma, İslâm dünyasındaki diğer birçok ilim dalında olduğu gibi Kurân'ı hakkıyla anlama ve anlatmaya yönelik araştırmalardan kaynaklanmaktadır. Kurân'ın meâli üzerine yapılan araştırmalardan doğan Tefsir ilmi bu nedenle şerhin menşei kabul edilir.” (Ceylan 2007: 19) Manzum eserler izâha muhtaç mânâları gizlemek için fevkalâde uygun olma hüviyetini her zaman muhâfaza eder. Kortantamer bu konuda yaptığı izâhta: “Klasik Türk Edebiyatı metnlerinin şerhi meselesi bizi alanımız dolayısıyla bütün diğer metin şerhlerinden çok daha fazla ilgilendirmektedir. Hattâ çerçeveyi burada sadece klasik Türk şiirinin metinlerine hasretmek daha doğru olacaktır; çünkü her türlü metin şerhi metodu nesir ve nazım şerhi arasında farklılıklar olduğunu kabul etmektedir. Şiirdeki metin şerhi tarihinin bütün eskiliğine rağmen hâlâ en önmeli metin şerhi

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

problemlerini burada mevcuttur. Çünkü şiirdeki açıklamalar şiirin ses ve anlam bütünlüğünün oluşturduğu yapı ile bağlantılı olmak zorundadır. Böyle olmadığı durumlarda şerhin bir sözlükten farkı kalmaz. Söz konusu olan şey kelimelerin yalnızca anlamları değil, şerhedilen şiir içerisindeki anlam ve fonksiyonlarıdır.” (Kortantamer 1994: 1-10)

M. Yekta Saraç şerhin ortaya çıkış nedenini şöyle açıklar: “Şerh gerektirdiği nisbetle birçok ilim dalından istifade eder. En bariz vasfı ise esere müdahale etmeyiştir. Hatta gizlenen manayı açığa çıkarmak için metne estetik açıdan yaklaşım edebi sanatlardan istifade ederken bile eser hakkında edebi bir değer verme hükmü gayesini taşımaz. Kısacası şerhte metin birçok açıdan yaklaşılarak anlaşılmalı ve anlatılmaya çalışılır. Şerh müşterek İslam kültürünün, geleneğinin bir ürünüdür. Dini metinleri anlama çabaları şerhi doğurmuştur.” (Saraç 1999: 211) Türk Edebiyatı’nda şerh çeşitli ilim dallarında incelenen bir esere yazılan açıklama olarak algılanmıştır. “Metin şerhi’nin her alanında, 13. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar binlerce eser veren Türk âlimleri, Arap ve Fars dillerinden dîmî, felsefî, ilmî, edebî pek çok kıymetli eserin şerhini yapmış, bu yolla bilhassa Arap dîlciliğine büyük katkılarda bulunmuşlardır.” (Ağababa 2006: 44-51) Edebî metinleri yorumlarken asıl konu edebî metnin günümüz Türkçesiyle aktarılması değil, beyitteki her kelimedede bulunan anlam genişliğini, teşbih, mecaz, telmih, kinaye gibi sanatları tespit etmeyi bilmektir. Beytin anlamı açıklanırken tasavvuftan, tarihten, müzikten, coğrafyadan, dinler tarihinden, savaşlardan, felsefeden, mitolojiden, diğer sanat dallarından, oyunlardan, hikmetten, bahsetmek gerekmektedir. İslamî edebiyatta Kur’an ve hadisleri anlama gayretleriyle başlayan metin yorumlama faaliyetleri zamanla edebî eserlere de taşınmıştır. Şerh edilen eserin okuyucu tarafından daha iyi anlaşılmasını sağlamak, metnin anlam dünyasını aydınlatmak ve açıklamaktır. “Herhangi bir metni açıklama metodu olarak şerh, dîmî ilimlerden aritmetiğe, fizikten edebiyata kadar çok farklı sahalarda yazılmış eserlere tatbik edilmiştir. Osmanlı Medreselerinde sürdürülen eğitim ve ilim faaliyetlerinde de şerh türünde yazılmış eserlerin önemli bir yeri vardır. (Ceylan, 2007: 6)

VIII. asrın ikinci yarısından itibaren İslam'a dâhil olan Türkler, İslam medeniyetine âit dîmî, ilmî, edebî, felsefî eserlerle tanışmışlar ve zamanla bu medeniyet dâhilinde önemli eserler de kaleme almışlardır. Türk edebiyatında ilk dönemlerde daha ziyade kırk hadisler, *Mesnevî-yi Şerif* ve *Bostan* ve *Gülîstan* gibi İslam medeniyeti için ciddi önem arz eden eserler şerh edilmiştir. Türk edebiyatında en fazla şerh edilen eserlerin kırk hadis mecmuaları, evrâd mecmuaları, hilye-i nebî mecmuaları, Esmâ-i Hüsnâ risâleleri, *Fıkh-ı Ekber*, *Fusûsü'l-Hikem*, *Mesnevî* (Mevlanâ), *Gülşen-i Râz*, *Bostan*, *Gülîstân*, *Bahâristan*; en çok şerh edilen kasidelerin Kasîde-i Bürde, Kasîde-i Münferice, Kasîde-i Tâiyye, Kasîde-i Mimiyye, Mevlânâ ve Urfi’nin kasideleri; şiirleri en çok şerh edilen şairlerin Mevlânâ, Hâfız, Urfi, ve İbni Fâriz olduğu bilinmektedir (Ceylan 2000: 25). Yabancı bir dille yazılmış herhangi bir metni, kendi düşünce dünyasına göre yorumlayarak açıklama isteği, bir metnin şerh edilmesinde önemli bir etkidir. Şarih, kendi bilgi birikimini yazıya dökmek ve bunları okuyucuyla paylaşmak arzusunda olduğundan “şerh” yapmaktaki genel amacını kendi içinde önceden belirlemiştir. Ancak şerh yapılırken bu şerhlerin öznel yahut nesnel olup olmadığı konusu tartışmaya açıktır. Çünkü her şarih, yapmaya çalıştığı şerhte kendi ön bilgisinin müsaade ettiği oranda bilgi paylaşımı yapmaktadır ve bu durum klâsik metin şerhinde bağlayıcı bir kıstas değildir. (Yılmaz 2008)

Metin şerhinin ne olduğuna, nasıl yapıldığına, çeşitlerine ve şerh edilen eserlerin tasniflerine dair birçok yazı mevcuttur.³ VIII. asrın ikinci yarısında İslam dinine giren Türkler,

³) 1. Carra de Vaux, “Şerh”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 11, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1979.; 2. Ali Nihad Tarlan, “Metinler Şerhine Dair”, Edebiyat Meseleleri, İstanbul 1981.; 3. Tunca Kortantamer, “Teori Zemininde Metin Şerhi Meselesi”, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, Sayı 8, 1994.; 4. Muhammet Nur Doğan, “Metin Şerhi Üzerine”, Yedi İklim Dergisi, Sayı 63, Haziran 1995.; 5. Emine Yeniterzi, “Metin Şerhi İle İlgili Görüşler”, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı 5, 1999.; 6. Mine Mengi, “Metin Şerhi, Tahlili ve Tenkidi Üzerine”, Divan Şiiri Yazıları, Akçağ Yayınevi, Ankara 2000.;

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

İslam medeniyetine ait ilmî eserlerle tanışmışlar ve zamanla bu medeniyet dâhilinde birçok bilimsel yayına imza atmışlardır. Türk edebiyatında ilk dönemlerde kırk hadisler, Mesnevî-yi Şerîf ve Bostan ve Gülistan gibi İslam medeniyeti için ciddi önem arz eden eserler şerh edilmiştir. Sonrasında Türk edebiyatında, yavaş yavaş sistemleşmeye başlayan ve geleneksel bir yapı kazanan şerh geleneği dairesinde manzum-mensur, Arapça-Farsça-Türkçe, dînî-edebî-fennî çok sayıda ve türde eser şerh edilmiştir.⁴

I. 3. KLASİK ŞERH GELENEĞİ

Şerh geleneğinin iki koldan geliştiği görülür. 1. Klasik şerh geleneği 2. Modern edebiyat teorilerine göre divan şiiri yorumları. Şerh sahasında ilmî araştırmalara Ali Nihad Tarlan'ın önderlik ettiği söylenebilir. Tarlan'ın şerh geleneği konusundaki en mühim eseri ölümünden sonra basılan üç ciltlik Fuzuli Divanı Şerhidir. Tarlan "Metinler Şerhine Dair" adlı makaleside görüşlerini açıklamaya devam eder. A. Ekrem Bolayır ve Ferid Kam, Tarlan'ın bu sahadaki hocalarıdır. Ali Alparslan, Ali Nihad Tarlan'ın hocalarını geçtiğinden bahseder: "Metin şerhinde eski şârihlerin metodunu ortadan kaldırdı. Eskiler şerh yaparken mânâsız, yersiz izahlarda bulunurlar, kelimeler ve mefhumlar hakkında gramere ait bilgilerden başlayarak akıllarına gelen her türlü şeyi sıralarlar, ondan sonra esas mevzua geçerlerdi. Hatta bu yüzden bazen beytin esas mânâsından uzaklaşırlardı. Halbûki Ali Nihat Tarlan metin açıklamalarında şairin psikolojisinin, hayatının, muhitinin, bilgisinin ve bu bilgi hududunun gözönünde bulundurulmasını ön plâna aldı. Böylece yeni bir metod ortaya koydu." (Alparslan 1981). Tarlan edebî tenkid ile şerhi kesinlikle ayırır. Tarlan'a göre edebî eser yazıldığı dönemin eseridir ve döneminin edebî anlayışını yansıtır: "... metinleri diğer ilimler için değil kendisi için tedkik etmek gerekir. Metin tedkiki tarihe, kültür tarihine, psikolojiye veya sosyolojiye malzeme sağlayan bir alan değildir. Diğer bilim dallarının bilgilerinden ve metotlarından istifade eder, ama onun kendine has prensipleri ve yolları vardır. Hülasa nihayetinde bir metin onu meydana getiren sanakârın iç benliğini ve o devrin husûsî karakterini bize vuzûh ile gösteren değerli bir vesikadır. Ondan mümkün olduğu kadar istifade etmeye uğraşmalıyız." (Tarlan 1981: 191-204)

Tarlan edebî metinlerin önemini şu sözlerle vurgular: "Sanatkârı edebiyat tarihi içinde yalnız hâl tercümesi ve eserlerinin listesi ile belirtmek, hiçbir şey ifade etmez. Sanatkâr eserinin arkasından gelir. O, ya bir avuç toprak olmuş veya olacaktır. Yaşayan eserdir, metindir. Bütün ilmî faaliyetin temerküz ettiği nokta metindir" şeklindeki yaklaşımıyla edebî metni en önemli yere oturtur. (Tarlan 1992: 11) Yine Tarlan *Fuzûlî Divanı Şerhi*'nde edebî metinlerin önemini belirtmek için "Edebiyat tarihi evvala metinler tarihidir. Metnin bize verdiği şey san'atkârın iç alemidir. Bunu muasır ilmin hudutları içinde psikoloji ve bihassa psikopati bakımlarından inceleyip, san'atkârın rûh portresini vücuda getirmeden bilgi, his, fikir, hayal melekelerindeki kudretini muayyen usullerle ortaya koymadan onu edebiyat tarihi içinde oturtamayız." der. (Tarlan 1985: 11) Tarlan'a göre metin şerhinde bulunması lazım olan unsurlar, şekil özellikleri, imlâ özellikleri, dil unsurları, edebî sanatlar, âyet ve hadis, kıssa, fikir, duygu ve benzeri bütün elemanları âdeta bir yığın hâlinde verilir. (Tarlan 1964) Tarlan'ın *Fuzûlî Divanı Şerhi*'nde bir metni şu şekilde incelediği görülür: Önce beyti verir ve bugünkü Türkçe'ye aktarır, beyitteki kelime, terim ve

7. Azmi Bilgin, "Eski Türk Edebiyatında Şerh", 1. Kayseri ve Yöresi Kültür Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni (12-13 Nisan 2001) Bildiriler, Cilt 1, Kayseri 2001.; 8. M. A. Yekta Saraç, "Şerhler" Türk Edebiyatı Tarihi, Cilt 2, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2006.; 9. Atabey Kılıç, "Dağılan İncileri Toplamak: Bir Şerh Tasnifi Denemesi", Klasik Türk Edebiyatı Üzerine Makaleler, Turkish Studies Publication, Ankara 2007.; 10. Hakan Yekbaş, "Metin Şerhi Geleneği Çerçevesinde Şarihlerin Divan Şiirine Yaklaşımları", Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı 23, Bahar 2008.

4) Atabey Kılıç, "Dağılan İncileri Toplamak: Bir Şerh Tasnifi Denemesi", *Klasik Türk Edebiyatı Üzerine Makaleler*, Turkish Studies Publication, Ankara 2007.; İsmail Güleç, "Dağılmış İncileri Toplamaya Yardım Etmek: Şerh Tasnifi Meselesine Küçük Bir Katkı", Turkish Studies, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 4/6 (Prof. Dr. Cem Dilcin Adına -Şerh/Annotation), Fall 2009

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

ibarelerin dinî, tasavvufî anlamalarını, telmihler, benzetmeler ve edebî sanatları açıklar (Tarlan 1985)

Halûk İpekten ve Mehmet Çavuşoğlu, şerhte Tarlan ekolünün takipçileridir. Her iki araştırmacı da klasik metodla divan incelemesi yapmışlardır. İpekten'in Fuzûlî, Bâkî ve Nâilî ve Şeyh Gâlib üzerinde yapmış olduğu çalışmaları geleneksel şerh metodu ile yazılmış eserleridir. Orhan Okay, Haluk İpekten'in edebiyat tahlilcileri arasındaki yerini şöyle anlatır: "Divan şiirine iki türlü bakılmıştır. Biri Ferid Bey(Kam)'in "şerh-i mütûn" geleneği ki, Âgâh Sırrı Levend, Ali Nihat Tarlan, Necmettin Halil Onan ve onların yetiştirdikleri bir koldan bu geleneği devam ettirmişlerdir. İkincisi Fuad Köprülü'nün, her edebî eser gibi divan şairinin de tarihî, sosyal siyâsî bir zeminde geliştiğini dikkate alarak tahlil çerçevesini genişleten bir yorum kapısı aralamasıdır. Bu aralanan kapıdan birbiriyle fazla bağları olmayan, kısmen Ali Canip Yöntem ve daha çok İsmail Habib Sevük, Ahmed Hamdi Tanpınar, Mehmet Kaplan gibi tenkitçiler girdiler. Haluk İpekten bunlardan birincilere bağlıydı. Divan şiirinin mantığına, belâgatine, formel yapısına, nihayet bütün bu sistemin getirdiği bilgi birikimine son derece bağlı, fakat bunu aşan yorumlara, kendisine uzak ve zorlama gibi görünen kontekst ilişkilerine, geleneğin getirdiği şerhlerden sapmalara, aykırılıklara da aynı derecede karşıydı. Çavuşoğlu "Divanlar Arasında" adlı inceleme eserinde Tarlan'ın şerh yöntemini aşmayı dener. "Necati Bey Divanı'nın Tahlili" adlı eseri, "Şeyhi Divanı'nın Tetkiki" adlı kitabı, içinde Tarlan'ın kitabını aşan öğeler barındıran bir şerh denemesidir. (Çavuşoğlu 2001: 14). Metin şerhinden önce metnin sağlamlığının önemine dikkat çeker (Çavuşoğlu 2006: 7). Çavuşoğlu "Okuduğumuz ve anlamaya çalıştığımız metnin yazıldığı çağda nasıl anlaşıldığını araştırmak" gerektiğini ifade eder (Çavuşoğlu 2006: 35).

Şârihler şerhi ne sebeple yazdıkları konusunda birçok sebep sayarlar. Şârih, şiirini şerh ettiği şâirin, rüyasında ona göründüğünü ve şerh hakkında bazı bilgiler aldığını söyler. Ceylan şerhlerin yazılış sebeplerini sayarken şu kaydı düşer: "Sebeb-i teşrih bölümünde, kaleme aldıkları şerhleri latîf sebeplere dayandırmak arzusunda şârihlerin, yoğun bir şekilde teveccüh gösterdikleri sebep, yârân, ihvân, ahhâb veya hullân dedikleri yakın çevrelerinin bu şerhi kendilerinden iltimâs etmeleridir. Şârih, hayrette ve berzahta kaldıklarını, o ana kadar manzûmedeki müşkilâtın halline kâdir bir ehl-i kemâl gelmediğini fakat kendisinin bunu başarabileceğini söyleyerek yardım isteyene bu kimselerin ve daha doğru bir tesbitle imdâdları üzerine bu şerhi yazar." (Ceylan 2007: 316) Sûdî, Bostan Şerhi'ni hangi sebeple yazdığını eserin dibâcesinde açıklarken Ceylan'ın zikrettiği sebepleri sayar: "*Bir şabah kim ebvâb-ı saâdet meftûh ve esbâb-ı kasâvet matrûh idi. Ve câm-ı şabûh feyyâz-ı fütûh tutmuş idi. Ve tab'-ı cemûh minkâr-ı Fâris-i rûh olmuş idi. Nâgâh bâb-ı hâne-i şikeste meftûh olup ehaşş-ı muhibbân ve ahlâş-ı dostân evhâdî'd-dehri 'abkari'l-aşli câmi'ü'l-ma'kûl ve'l-menkûl mecma'i'l-fazâ'il ve merci'ü'l-fihûl gâysü'n-nidâ ve'l-muğîş mine'r-ridâ. E's-seyyidü'l-halâhil ve'l-ķuremi'l-bâdil zi'l-hasebü'l-fâhir ve bah-rü'l-fazlî'z-zâhir, menba'ı'l-fezâhat ve hâtemü's-semâha, eşhiyâ-'i ehl-i 'âlem ve ekrem-i benî Âdem Şeyh-i harem-i medîne 'Ömer Efendi tayyibe'llâhu rûhahu ve zâde fî ğurefûl-cinân, fütûhe hezâr tazarru' ve niyâz ile içeri girdi. El-ķelâm-i yecrû'l-ķelâm ve yensâķ-ı ile'l-merâm hasebince Kitâb-ı Bûstân ki mahtûbdur. Nefâyis-i emşâl-i ğarîbe 'i ve letâ'if-i nesâyiḥ ve 'uzzât-ı 'acîbe 'i ki her birisi muhtâcdur ḥallü'l-elfâz-ı me'ânîye ve tebyîn-i uşûl-i mebâniye. Bu mübârek ve hümâyûn kitabı ziyâde medḥ ve iṭrâ eyledükden soñra buyurdı ki senden temennî iderüm ki bunu Türkî 'ibâratla şerḥ eylesün ki müşkilât beyân ve muḍillatı 'ayân olup 'ibârâtı ma'lûm (3) ve isti'mâlâtı mefhûm, ķânûmı mazbûṭ ve üslûbı merbûṭ vâķi' ola. Tâ kim Fârisî te'allümüne râğıb olanlar eshel ve cehele istifâde idüp ḥayır du'âya ba'is olasuz. Ayıtdum ki ey yâr-ı muvâfiķ ve muhibb-i şâdiķ bu du'â-ğüy-ı dîrînenün şenâ-ĥân-ı kemînenün üzerine emrûn vâcibü'l-ımtişâldür. Her ne buyursañ sözüñ ķatumda iki olmaz. Belki ittibâ'ı lâzum ve inķiyâdı ṭab'ıma mülâyimdür.*

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

Zîrâ üzerimde ihsân ve keremüñ bi-ḥadd ve 'atâyâ ve hedâyâñ lâ-yuḥşâ ve lâ-yu'addür." (Sûdî 1871:1) Sûdî, konunun diğer insanlar tarafından zor anlaşılan kısımlarının izâhı, yanlış anlaşılması mümkün olan yerlerin vuzuha kavuşturulması, metindeki lafızların güçlüklerinin anlaşılır kılınması, metni oluşturan garip ve ve şaşılacak noktaların halledilmesi meselesini şerh etme sebepleri arasında sayar. Şârihin kendi bildiği ve anladığını diğer insanlarla paylaşmak istemesi de şerhlerin yazılma sebepleri arasındadır.

II. SÛDÎ'NİN BOSTAN ŞERHİ'NDE UYGULADIĞI ŞERH YÖNTEMLERİ

Şerhlerde umûmiyetle önce şerh edilecek metin verilir. Daha sonra metnin şerhine geçilir. Bu konuda genel olarak iki usûl kullanılmıştır: Birincisinde şârih önce şerh edilen metindeki kelimelerin lugat manasını, gramer yapısını v.b. sıralar daha sonra metindeki asıl kastedilen manayı söyler. İkinci usulde ise, yukarıda sıraladığımız metnin zâhirî özellikleri üzerinde hiç durulmadan doğrudan şerh edilen metnin manası üzerinde durulur. (Erdoğan 1996) Şerhlerde bazan yeri geldikçe hâtıralar, hikâyeler, kıssalar anlatılır, daha önce yazılmış uygun eserlerden iktibaslar yapılır. Şârih uygun yerlerde kendisinin veya başkalarının şiirlerine de yer verebilir. Metinde geçen şahıs ve yer isimleri hakkında bilgi verilir, târihî hâdiseler izâh edilir. Tabî ki bunlardan maksat konunun daha iyi anlaşılmasıdır. A. Fuat Bilkan, "Şerhte Metod" başlıklı yazısında şerh için lazım olan ilimleri şöyle sayar: "Bilinmediği üzrere şerhin çıkış noktası tefsir ilmi olmuştur. Eski Araplar belagat ilmine fevkalade önem verirlerdi. Özellikle şiir sahasında kıyasıya mücadele yaşanmaktaydı. Kur'an-ı Kerim'in i'câzı değişik müfessirler tarafından defalarca işlenmiştir. Tefsir ilmi birçok ilmi kendisinde toplayan mühim bir ilim dalıdır. Tefsirde şu ilimler aranır:

1. Kelimelerin delalet ettiği asli manalarını anlamaya yarayan lûgat ilmi,
2. Mananın muhtelif i'rab durumlarına göre değişmesine ait konuları ihtiva eden nahiv ilmi,
3. Siga ve binalardan bahseden sarf ilmi,
4. İştikak ilmi,
5. Belagat ilimleri (me'ânî, beyan, bedi)
6. Kıraat ilmi,
7. Ayetlerden hüküm çıkarmasının kaidelerini bildiren fıkıh usulü ilmi,
8. Cenab-ı Hak hakkında vacip, caiz ve mümteni' olan hususları inceleyen kelim ilmi,
9. Ayetten kastedilen mananın ne olduğunu tayine yarayan sebab-i nüzul ilmi,
10. Kıssalar ilmi,
11. Nasih ve mensuh ilmi,
12. Mücmel ve müphem ayetlerin tefsirini beyan eden hadis ilmi,
13. İlmü'l-mevhibe...

Çoğu orta ve yüksek seviyedeki eğitime ait olan bu mevzulara vakıf olunmadan tefsir

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

yapılamamaktadır. Devrin kültürü gereği özellikle belagat ilmi çerçevesinde oluşan tefsir usulü birçok yönleriyle daha sonraki yıllarda edebî şerhlerde de aynen uygulanmıştır”⁵

Sûdî Bostan’ı şerh ederken yukarıda sayılan ilimlerin tamamından istifade etmiştir. Şehinde bu durum açıkça görülebilir.

Sûdî, *Hafız Divan’ı Şerhinde* (Kaya 2008), *Gülistan Şerhinde* (Yılmaz 2008) ve *Bostan Şerhi*’nde üç aşamalı bir plan uygulamıştır:

1. AŞAMA: Beyitin orijinal metni.
2. AŞAMA: Beyitte geçen kelimelerin grametikal olarak analizleri.
3. AŞAMA: Mahsûl-i Beyit diye isimlendirilen tercüme/ yorum kısmı.

II. 1. AŞAMA: BEYTİN ORJİNAL METNİ

Sûdî’nin *Bostan Şerhi*’nde, aşağıda gösterildiği gibi, şerhedilecek beyti orijinal haliyle şerh ve izâhtan önce en başa kaydeder ve bundan sonra şerhe başlar:

Ĥudā-vend-i baĥşende-’i dest-gîr

Kerîm-i ĥaĥâ-baĥş-i pûzeş pezîr

Ĥudā-vend evvelkiden bedel’ü-l’ayn tariĥiyle bedeldür. Ve Ĥudā ma’nâsınadır. Mâ ba’dine izâfet-i beyâniyyedür. Baĥşende ism-i fa’ildür, baĥşîden’den esirgemek ya’ni teraĥĥum eylemek ma’nâsına ki mürâdifî baĥşendendür. Ma’lûm ola ki bu dilde kelimenüñ âĥirinde vaĥî’ olan hâ iki kısımdur. Birisi (5) hâ-i aĥliyedür ki telaffuz olunur ya’ni kitâbet olunur. Mâh ve câh hâsî gibi. Ve birisi de hâ-i resmiyedür ki resm olunur ya’ni kitâbet olunur ammâ telaffuz olunmaz. Deste ve beste hâ’ları gibi. Baĥşende hâ’sı daĥi bu ĥabîldendür. Pes ĥâlet-i izâfetde bir hemze-’i müctelibe işbât iderler. Lâkin hemze kitâbet olunmaz. Belki anuñ nişâni bir ‘ayn-ı bitrâ kitâbet olunur ancaĥ. Zîrâ hemze üç ĥekilde kitâbet olunur: vâv ve yâ ve elif ĥeklinde. Ammâ mezkûr hemze-’i müctelibe yâ ile hemze beyninde telaffuz olunur, fe-te’emmel. Dest-gîr vaĥf-ı terkîbidür. Destle gîr’den müĥtâĥdur. Gîr’den ki mürâdifî giriftendür. Ĥutmaĥ ma’nâsınadır. Dest dal’uñ fetĥiyle, sin ve nûn’uñ sükûnuyla Fârisî’de el ma’nâsınadır. ‘Arab yed dir. Dal’uñ sükûnı ve bâ’nuñ fetĥiyle. Gîr aĥlında gîrden idi. Taĥdîri girdende-’i dest idi. İsm-i fâ’il’üñ mef’ûline izâfeti ĥabîlinden ba’dehü vaĥf-ı terkîbî eylediler. Ba’zî taĥrîfatla, fe-tedebberâ. Der-gîr el tutıcı dîmekdür. Kerîm lûgatda cömerd ve sehî ma’nâsınadır. Ammâ iştilâĥda ŗol zât-ı ŗerîfe ve ‘unŗür-ı laĥîfe dirler ki aĥlâĥ-ı merdiyye ve etvâr-ı seniyye ile maĥalli müzeyyen ola. Ve ĥaĥâ-i baĥşa izâfet-i beyâniyyedür. Yâ-yı baĥınla ĥaĥâ-baĥş vaĥf-ı terkîbidür. Baĥşîden’den baĥıŗlamak ma’nâsına kerîm Ĥudā-vend-i sâniye’den bedeldür. Mezkûr bedelü’l-luĥa pûzeş pezîr’e izâfetle beyâniyyedür. Pûzeş-pezîr vaĥf-ı terkîbidür. Pûzeş ism-i maĥdardur. Pûziden’den ‘özür ma’nâsına, pezîr, bâ-yı ‘Acemle ve zâ-yı mu’ceme ile isimdür. Pezîr’den aĥlı “pezîrdende-’i pûzeş” dür. Sâbıĥlar gibi vaĥf-ı terkîbî oldu, ba’zî taĥrîfatla. (Maĥşûl-i Beyit): Bîĥârelerüñ ve muĥtarlaruñ elini tutıcı ve merĥamet idici Ĥudā-venddür. Ĥullarınuñ ‘özürlerini ĥabûl idüp ĥaĥalarnı baĥıŗlayıcı kerîm-dür. Ĥâşılı günahlardan tevbe eden ‘ibâduñ cerâyimini ‘afv idüp günahlarını maĥv edici kerîm-dür. Ya’ni ‘ibâduñ i’tizârını ĥabûl idüp maĥall-i muĥâyâĥada ellerin tutıcı. Ya’ni mu’in ü zâhir olıcı

⁵) BILKAN, A. Fuat, “Şerh Geleneĥi”, Yayınlanmamıŗ makâle, s. 4

Hudâ-vend-i kerîmdür. Hâşılı bu evşâf ile muttaşf olan Hudâ'nuñ nâm-ı şerîfyle ibtidâ eyledüm veyâ eylerüm dimekdür. (Sûdî 1871: 5)

II. 2. AŞAMA: BEYİTTE GEÇEN KELİMELERİN GRAMER TAHLİLLERİ

II. 2. 1. Eklerin dilbilgisi tahlilleri

1. Bostan Şerh'inde önce ekleri ele alınır, "harf, edat, atıf" şeklinde adlandırdığı eklerin hangi fonksiyonla kullanıldıkları hakkında genişçe bilgi sunulur. Farsça'da var olan ön ekler, iç ekler ve son ekler üzerine açıklamalarda bulunulur. Kelimeler edat, bağlaç veya ek olmalarına göre tasnifte tabi tutulur:

a. Yönelme eki, metinde (der, yâ, bâ, ki ve ber) edatları için harf-i sıla tanımlaması kullanılır: *Der-cân der harf-i şıla, tağdîrî der-câneşdür.* (Sûdî 1871: 576); *şebî yâ harf-i vahdet, ber harf-i şıla, edâ-yı püser lâmiyyedür* (Sûdî 1871: 590); *be-men bâ harf-i şıla.* (Sûdî 1871: 590); *ki harf-i şıla.* (Sûdî 1871: 597); *yâ harf-i şıladur.* (Sûdî 1871: 11)

b. 'Velî, lâkin' edât-ı istidrâk, sebep edatı: *(Dileş hûn şüd ü râz der-dil bi-mând/ Velî pâyêş ez-giryê der-gül bi-mând) Dileş zamîr 'âşîk'a râci'dür. Velî edât-ı istidrâk pâyêş sâbîk gibidür.* (Sûdî 1871: 515) *(Ve lâkin hudâ-vend-i bâlâ vü pest) Lâkin lâm'uñ kesriyle edât-ı istidrâk.* (Sûdî 1871: 12)

c. 'Ve' bağlama edatı: *(Ve râ nîst tevķî'i fermân-ı üst) Verâ nîst, vâv harf-i 'atıf ve râ egerden muhaffef harf-i şartdur. Ve in ism-i işâretdür qarîbe. Ve sin ve tâ gene edât-ı haberdür.* (Sûdî 1871: 17) *(Ve ger Pârisî bâşedeş zâd u büm) Vâv harf-i 'atıf bu beyti ğarîb beytine 'atf ider.* (Sûdî 1871: 115)

d. 'Be' bağlama ve vasita edatı: *(Be-tehdîd eger ber-keşed tiğ-i hükm) Be-tehdîd, bâ harf-i muşâhebet keşed'e muṭlak tehdîd, tef'îl bâbindan maşdardur. Der taḥvîf ma'nâsına ya'ni korḳutmak, ber bunda harf-i te'kiddür.* (Sûdî 1871: 18) *Be-ḥilm bâ sebebiyeti mutazammın harf-i muşâhebetdür.* (Sûdî 1871: 8)

e. 'Ki' harf-i râbıt-ı sıfat bağlama edatı: *(Kesânî k'ezîn râh ber-geşteend) Kesân elif ve nûn ile cem' oldı. Zevî'l-ukuldan oldığıçün ve yâ harf-i vahdet-i nev'iyeye. K'ezîn aşlında ki gez indür. Ki harf-i râbıt-ı sıfat, ez harf-i ibtidâ, in işâretdür.* (Sûdî 1871: 37)

f. 'Çü, ki' harf-i ta'îl, açıklama edatı. *Çü harf-i ta'îldür.* (Sûdî 1871: 109); *ki harf-i ta'îl* (Sûdî 1871: 111); *bâ harf-i ta'îl* (Sûdî 1871: 134)

g. 'Yâ' harf-i vahdet, teklik bildiren ek: *'Aḳlî yâ harf-i vahdet.* (Sûdî 1871: 169)

h. 'ter' harf-i tafđîl, üstünlük edatı: *Ber-ter yücerêk dimekdür. Zîrâ ber harf-i isti'lâ ve ter tâ'nuñ feḥîyle harf-i tafđîldür.* (Sûdî 1871: 44)

ı. harf-i taşğîr, küçültme eki: *(Bi-tâbet be-şeb-kirmekî çün çerâğ)Be-şeb bâ harf-i zarf, kirm kâf-ı 'Arab'uñ kesri ve râ'nuñ sükûniyle ḳurd dimekdür. Ammâ bunda böcek murâddur ki Türki'de aña yıldız böceği dirler. Ve Fârisî'de kirm-i şeb-tâb dirler. Ve kâf-ı şânî harf-i taşğîrdür.* (Sûdî 1871: 573)

i. 'râ' harf-i taşşîş,genetif eki: *Melik-râ, râ harf-i taşşîş.* (Sûdî 1871: 139)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

j. ‘yā’ harf-i vahdet-i nev‘iyye, tür birliği ifade eden edat: (*Merā çün Ḥalīl āteşī der-dilest*) *Merā benüm dimekdür. Çün edāt-ı teşbih, Ḥalīl ya‘ni İbrāhīm Peygamber, āteşī yā harf-i vahdet-i nev‘iyye.* (Sûdî 1871: 594)

k. ‘be/bi’ harf-i te’kîd,pekiştirme edatı: *Bi-mānedest bā harf-i te’kîd aşlında be-mānde estdür.* (Sûdî 1871: 58)

l. ‘yā’ harf-i tenkîr, belirtme edatı: (*Ve ger pîl ü kerges şüküftî me-dâr*) *Kerges kâf-ı evvel ‘Arabî meftûhdur ve kâf-ı şânî ‘Acemî ve meftûh, şüküft şın’uñ ve kâf’uñ zammeleriyle ve kesreleriyle ‘aceb ma’nâsinadur. Aşlî üşküftdür. Hemze’nüñ ve kâf-ı ‘Arab’uñ zammeleriyle ve kesreleriyle ve şın’uñ sükûniyle ve yā harf-i tenkîr.* (Sûdî 1871: 92)

m. ‘der’ harf-i nisbet, aitlik eki: (*Merā dest-gāh-i cüvānî bi-reft/ Be-lehv ü lu‘b zinde-gānî bi-reft*) *Merā benüm dimekdür. Dest-gāh-i cüvānî lâmiyyedür. Yā harf-i maşdar olunca ammā beyāniyye, der harf-i nisbet olunca yā hârf-i muşâhabet.* (Sûdî 1871: 160)

n. ‘nā/ne, bî’ harf-i nefy, olumsuzluk ifade eden ön ek: *Ne-tüvân nün harf-i nefy ve tüvân isimdür, tüvâniden’dan kudret ve ve imkân ma’nâsına.* (Sûdî 1871: 144) (*Be-nā-hübter şüretî şerh-i dād*) *Bā harf-i muşâhabet ve nā harf-i nefy, hüb güzel ve ter edāt-ı tafđîl.* (Sûdî 1871: 145) *Feryād ve figāndan gayrı andan nesne çıkmaz ya‘ni zabt eyledügi ‘amelüñ edâsına kâdir olmayup bî-takrîb gāvğā ider.* (Sûdî 1871: 118)

o. ‘ey’ harf-i nidâ, seslenme edatı: (*Ferā refî ü goft ey ‘aceb in tuyî*) *Ey harf-i nidâ münâdîsi mahzûfdur ki şeytândur.* (Sûdî 1871: 155)

ö. Olumsuzluk ifade eden Farsça eklerin ayrı mı bitişik mi yazılmaları gerektiği husuna açıklık getirir: (*Ne gerden-keşân-râ be-gîred be-fevr/ Ne ‘özü-âverân-râ be-râned be-cevr*) *Ne nün’uñ fetḥî ve hâ-i resmîyle harf-i taqdîr ki kelimelerüñ evâ’iline dahîl olur. Nefy hüküm kaçd olunan maḳâmatda muḳtaşıl yazılır. Meşelâ, ef’âl ve maşâdur ve esmâ-i fevâ’il ve mefâ’il evâ’ilinde ne-dānest ve ne-dāned ve ne-dānistün ve ne-dānende ve ne-dāneste.)* Farsça’da olumsuzluk anlamı veren ‘bî’ ekinin kullanımını anlatır: (*Bî-gümân, bî edāt-ı selbdür ki esmâ-’i cevâmide anuñ hükmünde olan elfâza dâhîl olmağa maḫşûşdur.* (Sudî 1871: 7).

II. 2. 2. Kelimelerin gramer tahlilleri

1. Kelimeler kurallar gereği değişikliğe uğramışsa ne sebeple ve nasıl değiştiklerini anlatır: *End est’üñ cem’idür. Ber geşteend rücû’ ve i’râz eylemişler dimekdür. Be-refteend, bā harf-i te’kîddür, refteend aşlında feteend idi. Zârûret-i vezniçün hâ-yı resmiyle hemze’-i müctelibe sâkıf olmuşdur. Zîrâ edāt-ı haberüñ müfred ve cem’i isme dahîl olmaz. Nitekim bu şerḫde tekrâr zikr olındı.* (Sûdî 1871: 38)

2. Kelimelerin çeşidine göre gramer terimleriyle kelime seviyesinde analizde bulunur: (*Be-serheng-i sultân-i çîn goft zen/ Ki hîz ey mübârek der-i rızk zen*) *Bā harf-i şıla, serheng-i sultân, lâmiyyedür. Serheng çeri başı ve çavuş. Zen taqdîrî zeneşdür. Ki harf-i râbit maḳûl-i kâvl. Hîz fi’l-i emr-i müfred-i muḫâtab kalḳ dimekdür. Der-i rızk lâmiyyedür. Rızk kapusu. Zen fi’l-i emr-i müfred-i muḫâtab ur ya‘ni kaḳ dimekdür. (Maḫşûl-i Beyit): Pâdişâhuñ serhenge ‘avreti böyle didi ki kalḳ ey mübârek rızk kapusu(nı) ur ya‘ni kalḳ bize yiyecek taḫşîl eyle. Evvelki zen isimdür ve şânîsi fi’ldür. Pes iki zen beyninde tecnîs-i tām vardır.* (Sûdî 1871: 403).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

3. Kelimelerin Farsça mı Arapça mı olduklarını ifade ettikten sonra nasıl okunmaları gerektiğini beyan eder: (*Büzürg bâ'nuñ ve zâ'nuñ zammeleriyle, sükûn-ı rā ile kâf-ı 'Acemle ulu ma'nāsına.*) (Sûdî 1871: 19). Arapça kelimenin okunuşunu belirtir: (*Râz ma'rûfdur ki 'Arabca sırr dirlir, sin 'uñ kesri ve rā'nuñ teşdîdiyle râz bilici dimekdür.*) (Sûdî 1871: 7).

4. Kelimeler isim mi, sıfat mı, birleşik sıfat mı olduklarına göre inceler: (*Ne-dâred cüz in kişver ârâm-gâh) Ârâm-gâh, ârâm elif-i memdûdla isimdür, râhat ma'nāsına.* (Sûdî 1871: 65). (*Çehârüm 'Ali şâh-ı düldül-süvâr) Çehârüm mübtedâ, 'Ali haberdür. Şâh-ı düldül-süvâr izâfet-i beyâniyye ile 'Ali'ye şıfatdur.* (Sûdî 1871: 48). (*Nıgeh-dâr vaşf-ı terkîbîdür. Nıgeh aşında nigâh idi. Elif tahfîfen hâzıf olındı. Nıteki sâbıkân tafîşîl üzere beyân olındı. Dâr, dârende'den mürâhham ism-i fa'ıldür. Diz-dâr ve mâl-dâr gibi. Bekçi dimekdür, hâfız ma'nāsına.*) (Sûdî 1871: 20).

5. Fiillerin hangi zamanda, kaçınıcı şahıs, olumlu mu olumsuz mu olduğunu belirtir:

a. Şimdiki zaman teklik 1. şahıs olumlu: “*Sitânem sin 'uñ kesriyle fi'l-i muzâri'-i nefis-i mütekellim-i vahdedür.*” (Sûdî 1871: 179)

b. Şimdiki zamanın teklik 2. şahıs: (*Ki ger kâr-bendî peşimân şevî) Bendî fi'l-i muzâri'-i müfred-i muhâtabdur.* (Sûdî 1871: 166)

c. Şimdiki zaman teklik 3. Şahıs: “*dehed fi'l-i muzâri'-i müfred-i gâ'ibdür. Dehiden'den ve dâden'den degül. Virür ve vire dimekdür.*” (Sûdî 1871: 172)

d. Şimdiki zaman çokluk 3. Şahıs: *Mî-gerizend fi'l-i muzâri'-i cem'-i gâ'ibdür, kaçarlar dimekdür.* (Sûdî 1871: 171)

e. Teklik 1. şahıs geçmiş zaman fiili. *Be-mândem, bâ harf-i te'kid, mândem fi'l-i mâzî-i mütekellim-i vahdedür.* (Sûdî 1871: 45)

e. Geçmiş zaman eril teklik 2. şahıs fiili. *Kemâ kâf harf-i cer ve mâ harf-i maşdar, eşneyte fi'l-i mâzî-i müfred-i müzekker-i muhâtab.* (Sûdî 1871: 31)

f. Geçmiş zaman teklik 3. Şahıs fiili: *Nevâht nûn'uñ fethi ve zammıyla fi'l-i mâzî-i müfred-i gâ'ibdür. Lügatda oşadı dimekdür ammâ bunuñ gibi yirlede ri'âyet murâddur.* (Sûdî 1871: 242)

h. Teklik 3. Şahıs geçmiş zaman fiilinin olumsuz: *Turând fi'l-i nefy-i mâzî-i müfred-i gâ'ib.* (Sûdî 1871: 265)

1. Teklik 3. şahıs gelecek zamanın olumsuz: *Ne-gîred fi'l-i nefy-i müstakbel müfred-i gâ'ib te şîr eylemez dimekdür.* (Sûdî 1871: 233)

i. Geçmiş zamanın olumsuz teklik 1. şahıs: *Ne-dîdem fi'l-i nefy-i mâzî-i mütekellim-i vahdedür.* (Sûdî 1871: 53)

j. Gelecek zaman olumsuz teklik 1. Şahıs: *Ne-dânî fi'l-i nefy-i müstakbel-i müfred-i muhâtab istifhâmı mutazammın bilmez misin dimekdür, ya'ni bilürsin.* (Sûdî 1871: 344)

k. Teklik 2. şahıs olumsuz fiil: (*Ġam ez-düşmen-i nâ-pesendet me-bâd) Me-bâd fi'l-i nehy-i müfred-i muhâtabdur, maķâm-ı du'âda müsta'meldür, olmasun dimekdür.*” (Sûdî 1871: 82)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

6. Eserin dili Farsça olduğu için Farsça fiillerin hemen tamamının zamanları hakkında açıklamada bulunur: (*Kesî-râ ki himmet bülend üfted/ Murâdeş kim ender kemend üfted*) *Kesî yâ ħarf-i vahdet ve râ ħarf-i taħşîş, ki ħarf-i beyân. Üfted fi‘l-i muzâri‘-i müfred-i gâ‘ib vâkı‘ olur ma‘nâsına. Kemend kâf-ı ‘Arab’uñ ve mim’uñ fetħalarıyla okruğa dirler.* (Sûdî 1871: 405); *Ne-mând fi‘l-i nefy-i mâzi‘-i müfred-i gâ‘ib ħalmadı dimekdür.* (Sûdî 1871: 408).

7. Fiillerin geçişli mi (müteaddi) yoksa geçişsiz mi (lazım) olduğunu ifade eder: (*Mülük ez-nikû-nâmi enduhteend/ Ze-pîşînân sîret-âmühteend*) *Nikû-nâm vaşf-ı terkîbîdür, eyi adlu ma‘nâsına veyâ ħarf-i maşdardur ad eylûgi dimekdür. Pes yâ-yı vahdet diyen ħaĥâ söylemiş. Endühteend fi‘l-i mâzi‘-i cem‘-i gâ‘ibdür, ħazandııarsa ma‘nâsına zîrâ fi‘l-i şart vâkı‘dür. Pîşîn bâ ħarf-i nisbet ve nûn ħarf-i te‘kîd ve yâ-yı şânî taħşîn-i lafz için gelmişdür. Ve elif ve nûn edât-ı cem‘ evvelkiler dimekdür. Ya‘ni kendilerden evvel gelenlerden sîret-i ħârîkat u revîş ma‘nâsınadır. Âmühteend fi‘l-i mâzi‘-i cem‘-i gâ‘ib öğrendiler dimekdür. Lâzımla müte‘addî beyninde müşterekdür, bunda lâzımdur.* (Sûdî, 1871: 71).

8. Fiilin Farsça kökenli mi yoksa Arapça kökenli mi olduğu konusuna açıklık getirir: *Gümân kâf-ı ‘Acem’uñ zammıyla sezmecek dimekdür ki ‘Arabca zann dirler.* (Sûdî 1871: 11).

9. Tamlama varsa belirtili isim tamlaması (izafet-i lâmiyye) mı yoksa belirtisiz isim tamlaması mı (izafet-i beyâniyye) olduğunu ifade eder: (*Zemîn ez-teb-i lerze âmed sûtüh*) *Teb-i lerze izâfet-i lâmiyyedür. Teb tâ‘nuñ fetħi ve bâ‘nuñ sükûniyle ısıtma dimekdür. Lerze ism-i maşdardur, dîtreme dimekdür. Lerzendiden müştak teb-i lerze dîtreme ısıtması dimekdür. (Fürü goft berd âmeneş miĥ-ı küh) Miĥ-i küh izâfet-i beyâniyye, miĥ mîm’uñ kesriyle eñ(ġ)ser ma‘nâsınadır. Küh kâf-ı ‘Arab’uñ zammı ve sükûn-ı vâv ile ve hâ-yı aşliyye ile taġ dimekdür, ‘Arab cebel dir.* (Sûdî 1871: 23)

10. Kelimelerin tekil mi yoksa çoğul mu olduklarıyla ilgili açıklamalar yapılır: (*Ve lâkin tu bestân ki şâĥib-i ħired/ Ez-erzân-fürüşân be-raġbet ħired*) *Bestân fi‘l-i emr-i müfred-i muĥâtab şatun al dimekdür. Ki ħarf-i ta‘lîl, erzân-fürüş vaşf-ı terkîbîdür. Ucuz satıcı dimekdür. Ve elif ve nûn edât-ı cem‘dür.*(Sûdî 1871: 383).

11. Zamirlerin kullanımı hakkında bilgi verir ve ayrı yazılan mı (munfasıl) bitişik yazılan mı (muttasıl) olduklarına ve anlamlarının hangi kelimeye baktığını ayrıntılı olarak inceler: (*Sipâset ne-güyed zebâneş me-bâd*) *Sipâs sin’uñ kesri ve bâ-yı ‘Acemle şükür ma‘nâsınadır. Ve tâ zamîr-i ħiĥâbdur. Ne-güyed fi‘l-i nefy-i müstakbel-i müfred-i gâ‘ib, ma‘nâ-yı şartı muĥâzammın söylemezlerse dimekdür. Zebâneş zamîr zebân-âver’e râci‘dür.* (Sûdî 1871: 73); “(*Adîm-i zemîn sofra-ı ‘âm-i üst*) *Û, hemzen’uñ zammı ve vâv’uñ sükûniyle zamîr-i gâ‘ibdür, hû ve hey ma‘nâsına.*” (Sûdî 1871: 13); “(*İnâneş bi-gîred teħayyür ki îst*) *İnâneş zamîr-i mürekkeb ‘akla râci‘dür.*” (Sûdî 1871: 36); “(*Be-mândem ki nîrû-yı bâlem ne mând*) *Bâl bunda ħanat ma‘nâsına, zamîr-i mütekellime izâfeti lâmiyyedür.*” (Sûdî 1871: 45); “(*Çü beytî pesend âbedet ez-hezâr*) *Âbed fi‘l-i muzâri‘-i müfred-i gâ‘ib âbiden’den, âmeden’dan diyenler ħaĥâ eylemişler. Ve tâ zamîr-i ħiĥâbdur. Zamîr-i menşüb-ı muttasıl ma‘nâsına. Saña gele dimekdür. Âyed’uñ fâ‘ili tahtında beyt’e râci‘ zamîrdür.*” (Sûdî 1871: 61); “(*Feĥûbâ lubâbin ke-beyti’l-‘atîk*) *Zamîr-i mecrûr beyt-i ‘atîk’a râci‘dür.*” (Sûdî 1871: 65)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

12. Sûdî zarfların kullanılmasına ve çeşitlerine işaret etmeyi ihmal etmez: “(Be-devlet-i cüvân u be-tedbîr-i pîr) Be-devlet bâ ħarf-i muşâĥebet veyâ ħarf-i zarf, be-tedbîr bâsı da böyledür.” (Sûdî 1871: 79); “(Niyâ sâyed ender diyâr-ı tu kes) Ender hemzenüñ fethiyle edât-ı zarfdur ki diyâr-ı tû lâmiyyedür. (Sûdî 1871: 95); “(Niyâyed be-nezdîk dâñâ pesend) Bâ ħarf-i zarf, nezdîk ħat dimekdür ki ‘Arab ‘ind dir.” (Sûdî 1871: 95); “(Ki nef-‘i tu cuvîd der-âzâr-ı ħalk) Der ħarf-i zarfdur.” (Sûdî 1871: 105); “(Be-keyvân beret kille-‘i ħâ‘b-gâh) Be-keyvân bâ ħarf-i zarf, keyvân feth-i kâfla ve sükûn-ı yâ ile Zuĥal Yıldızı’na dirler. Ber, bâ’nuñ mutazammın oldığı ma’nâ-yı zarfiyeti te’kîd ider. (Sûdî 1871: 191); “(Pes ümmîd-i ber-der-nişînân ber-âr) Ber ħarf-i zarfdur, der gibi.” (Sûdî 1871: 194); “(Ki ez-gâm be-fersûd cân der-tenem) Der-ten zarf-ı mekân (Sûdî 1871: 207); “(Ki der-sâye-i ‘arş dâred maĥar) Maĥar maşdar-ı mîmî veyâ ism-i mekân” (Sûdî 1871: 236)

13. Kelime ve terkiplerin lügat anlamını vermiş, Türkçe, Arapça karşılıklarını yazmış, mecazî, istiare ve kinaye anlamında kullanımlara dair “bunda murâd...” şeklinde başlayan anlatımlarla okuyucuyu bilgilendirmiştir: “Faĥrdan bunda murâd açlıĥdur mecâz-ı mürsel tarîkiyle.” (Sûdî 1871: 447); “Bâr-geh bâr-gâh’dan muĥaffedür. Bunda murâd serâpâdur.” (Sûdî 1871: 519); “Maĥlabî yâ ħarf-i vahdet, maĥlabdan bunda murâd maĥbûbdur.” (Sûdî 1871: 535); “Pöst deridür. Bunda murâd yüzünüñ dersidür.” (Sûdî 1871: 557); “Tâĥten ħapmaĥdur ya’ni segirtmek ma’nâsına. Bunda murâd at koşmaĥdur.” (Sûdî 1871: 33)

14. Kelimenin iki türlü okunma ihtimaline göre durumunu söyler, bazı durumlarda kafiye belirleyici rol oynar. “Ammâ mülûk’a kâfiye oldığından ‘Arabî olmaĥ gösterür. Ve illâ kâfiye ‘ayıblu olur, fe-tedebber” (Sûdî 1871: 269) “Şikift” kelimesi iki türlü okunabilir: “Şikift şm’uñ ve kâf-ı ‘Arab’uñ kesriyle ‘aceb ma’nâsınadır. Zammeleriyle de lügatdur” (Sûdî 1871: 597) “Çirâ cîm-i ‘Acem’üñ fethi ve kesriyle lügatdur. Niçün dimekdür.” (Sûdî 1871: 44)

15. İranlıların ve Türklerin ve Arapların kelimeyi farklı okuduklarını belirtir: “Be-kilk, bâ ħarf-i muşâĥebettür, naĥş-bend’e müte’allik. ‘Acem iki kâfi bile ‘Arabî okur. Ammâ Rûmîler evvelki kâf’ı kâf-ı ‘Acemî okurlar, ħalem dimekdür.” (Sûdî 1871: 22) Yani İranlıların “kilk”, Türklerin ise “gilk” şeklinde telaffuz ettiklerini söyler. “Ĥâtem ħâ-yı ĥuĥtî ile lafz-ı ‘Arabîdür. Fâ‘il vezni üzerine ammâ ‘Acem fâ‘il vezni üzerine olan ba‘zı esmânuñ ‘aynü’l-fi‘lini meftûĥ okur. Meşelâ, kâfiri kâfer, fâ’nuñ fethiyle okur. Ve Ĥâtimi tâ’nuñ fethiyle Ĥâtem ve ‘ârız’ı râ’nuñ fethiyle isti‘mâl iderler. Faĥfâz. Fe-innehü mine’l-mühimmât ve’s-semâ‘iyyât Pes Ĥâtem tâ’nuñ kesriyle diyen mezkûr isti‘mâlî bilmez imiş.” (Sûdî 1871: 44) Burada da İranlıların “kâfir”i “kâfer”, “Ĥâtim”i “Ĥâtem”, “‘ârâz”ı “‘ârez” okuduklarını ifade eder.

“Niteki âb-ı Aras ve âb-ı Ceyĥûn dirken âbı terk idüp Aras ve Ceyĥûn dirler. Rûm’da bu üslûb câridür” (Sûdî 1871: 482); “Vey” kelimesi “hû ve hey” anlamındadır, Acem farklı kullanır “Vey vâv’uñ fethi sükûn-ı yâ ile zamir-i ġâ’ibdür. Hû ve hey ma’nâsına bir lafz-ı ‘Arabî’dür. Aşlında yâ’nuñ teşdîdiyledür. Ammâ ‘Acem muĥaffef isti‘mâl ider, bîzâr dimekdür.” (Sûdî 1871: 12)

16. Kelimenin lügat manası ile metindeki anlamı farklı olabilir, Sûdî bu duruma işaret etmiştir. “Ĥiĥab-ı ‘âm tarîkiyle bâz âmedî rücû‘ eyledüñ dimekdür. Tevbe istiġfârdan kinâyedür.” (Sûdî 1871: 9) “Mürîd ħarabe bâbindan fa‘il bima’nâ fâ’ildür. Bunda ‘âşî ma’nâsına. Pes “zür-mend ve ĥîle-kâr” diyenler ‘indî söylemişler” (Sûdî 1871: 47)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

17.Şehirli ve köylülerin farklı okuyuşunu belirtir, fiillerin başına gelen “be” edatı şehirli ve köylüler tarafından farklı telaffuz edildiğini ifade eder: “*Bi-girized bâ ħarf-i te ’kîd. Ma’lûm ola ki ef’al evâ’ilinde vâkı’ olan bâları zurefâ-yı ‘Acem meksûr ammâ rüstâyîler maẓmûm okurlar.*” (Sûdî 1871: 11)

18. Bölgelere göre farklı okunuş: Farsça geniş bir coğrafyada konuşulan bir dildir. Her bölgede farklı telaffuz edilmesi doğal karşılanmalıdır. “Kulbe” kelimesinin okunuşu hakkında şöyle der: “*Kulbe Şîrâz ve İsfahân etrâfında kâf-ı ‘Acem’ün zammıyla okurlar. Ammâ Ĥorasân ve ħavâlisinde kâf-ı ‘Arab’ün zammıyla, faĥfâz*” (Sûdî 1871: 399)

II. 2. 3: Cümle tahlilleri

1. Cümlelerin isim cümlesi mi yoksa fiil cümlesi mi olduğu hakkında bilgi verir: (*Ġađab dest der-ĥûn-ı dervîş dâşt/ Ve lâkin sükûn dest-i dervîş dâşt*) *Ġađab mübtedâ dest dâşt’un muĥaddem mef’ûl-i şarîĥidür ve der-ĥûn ġayr-i şarîĥi. Ve cümle-i fi’liyye ħaber-i mübtedâdur. Ve dâşt’un fâ’ili taĥtında ġađaba râci’ zamîrdür. Mışrâ’-i şânîniün i’râbı da böyledür.* (Sûdî 1871: 146)

2. Cümle ara söz mahiyetinde ise bu durumu beyan eder: (*Be-nâ-ĥübter şuretî şerĥ-i dâd/ Ki bed-merd-râ rûz-i nîkî me-bâd*) *Mışrâ’i şânî cümle-i mu’arızadur ki bed-du’â vâkı’ olmış.* (Sûdî 1871: 145).

3. Cümlelerin unsurlarından olan fâil (=özne), mef’ûl (=tümleç), mef’ulü’n- fiĥ (= Fiilin işlendiği zamanı ve mekanı bildiren mansûb isme mef’ûlün fiĥ denir. “Ne zaman” ve “nerede” sorusuna cevap verirler), mef’ûl-i biĥ (=Failin işlediği işten etkilenen isme mefulun biĥ denir), mef’ul-i ileyĥ gibi öğeleri belirtir: “(*Çü dîdeş ki ħandîd vü dîġer ġürîst*) *Dîd’ün fâ’ili Ĥaccâcdur.*” (Sûdî 1871: 2163); “(*Yekî gofteş ey nîk-dil şehri-yâr/ Çi ħâ’ĥî ez-în pîr ez-û dest-i dâr*) *Nîk-dil vaşf-ı terkîbidür, ĥûş-dil ma’nâsına. Şehr-i yâr ħâ’nuñ ve râ’nuñ sükûniyya pâdişâĥ ma’nâsına Ĥaccâc’a şehri-yâr buyurduğu mecâzendür. Zîrâ ‘Abdu’l-Melik cânibinden Ĥân ve Begler begi maĥâmında idi. Ez-û zamîri pîr’e râci’dür. Dest dâr’un mef’ûl-i şarîĥidür. Ve ez ġayr-i şarîĥi.*” (Sûdî 1871: 264); “(*Cüvân ez-miyân reft ü bürend pîr/ Bi-kerdend ber-taĥt-ı sultân esîr*) *Ber-taĥt-ı sultân ber aşında râ’nuñ kesriyledür. İzafe taĥdîrinde zâruret-i vezniçün sâkin oġınur. Esîr be-kerd’ün mef’ûl-i biĥi ve ber-taĥt mef’ûl-i fîĥi.*” (Sûdî 1871: 487); “(*Vezîrî ki câĥ-ı men âbeş birîĥt*) *Vezîrî yâ ħarf-i vaĥdet, ki ħarf-i râbit-ı sıfat, câĥ-ı men lâmiyye, âbeş ya’ni âb-ı rüyeş zâruret-i vezn ve ħarîne ħâ’im olduġiçün muzâfun ileyĥ terk olındı.*” (Sûdî 1871: 157)

II. 2. 4. BEYÏTTE EDEBÎ SANATLAR GEÇERSE ADINI ZİKREDER

1. Eğer şerh edilen beyitte ‘mecaz, kinaye, cinas, leff ü neşr, vb.’ gibi edebi sanatlar geçiyorsa bu sanatları ve metinde nasıl geçtikleri konusunda açıklama yapılır, niçin mecaz, kinaye veya istiare olduğu anlatılır, sanatın beyte kattığı anlam üzerinde durulmaz: “(*Ve ġer zinde-dâred şeb-i dîr-i bâz/ Bi-ĥasbend merdüm be-ârâm u nâz*) *Vâv ħarf-i ‘aĥf zinde diri ve ħây ma’nâsnadur. Pes zinde-dâr diri tutar dimekdür. Ammâ murâd iĥyâ eylemekdür ki uyumaĥdan kinâyetdür.*” (Sûdî 1871: 200); “(*Cihân dîde ba’d ez-durek’at nemâz/ Be-dâver ber-âverd dest-i niyâz*) *Cihân-dîde ya’ni Şeyĥ, be-dâver bâ ħarf-i şıla, dâver Ĥudâdur. Bunda ber âverd ħaldurdu dimekdür. Dest-i niyâz lâmiyyedür, mecâzen.*” (Sûdî 1871: 273); (*Ebû Bekr Sa’dân ki dest-i nevâl/ Ne-hed himmeteş der-deĥân-ı sü’âl*) *Ebû Bekr Sa’d taĥdîrî Ebû Bekir ibn-i Sa’d dur. Ki ħarf-i râbit-ı sıfat, dest-i nevâl lâmiyyedür. Ne-hed’ün muĥaddem mef’ûl-i şarîĥidür. Himmet fâ’ili ve zamîr Ebû Bekr’dan kinâyetdür. Der ħarf-i şıla, deĥân-ı su’âl lâmiyyedür, mecâzen. Dest-i nevâl ve*

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

dehân-ı su 'âl isti'âre tārîķiyle mezkûrdur. Zîrâ hâķîķatde nevâl'ün ya'ni 'aţānuñ desti ve su 'âl ve talebün dehāni olmaz." (Sûdî 1871: 460); "*Be-nām-ı fülān lâmiyyedür, fülān zevî'l-ukûlde müst'amel elfāz-ı kināyedendür. Bunda Ebû Bekr bin Sa'd bin Zengî'den kināyedür.*" (Sûdî 1871: 63); "*Nefes çekmekden murād tekellüme gelmekdür. Ya'ni söyledi dimekdür. Ve câ'izdür ki āh eylemekden kināyet ola.*" (Sûdî 1871: 114); "*Nefes çekmekden murād tekellüme gelmekdür. Ya'ni söyledi dimekdür. Ve câ'izdür ki āh eylemekden kināyet ola.*" (Sûdî 1871: 131); "*(Emîn-i bed-endîş taştend ü mûr/ Nişāyed der-ü raĥne-kerden be-zür) Emîn ve müstaķīm olan kimse düşmen 'adûsiyla (139)baķır legenle ħarınca gibidür. Leff ü neşr-i müretteb tārîķiyle mümkün degüldür ki ħānnca legende bir gedük açā. Ya'ni āni delmege ve ğitmege ħādir degüldür.*" (Sûdî 1871: 138); "*Peres-tār-ı emreş heme ħîz ü kes/ Benî Ādem ü mürġ u mûr u meges Mışrâ'-i şānî mışrâ'-i evveli mebnîdür. Leff ü neşr-i ğayr-i müretteb tārîķiyle, fe-tedebber.*" (Sûdî 1871: 14)

III. 2. 5.ANSIKLOPEDİK BİLGİLER

1. Beyit içerisinde İran ve Arap tarihine ve kültürüne, dünya tarihi ve kültürüne, peygamberler tarihine, Türk tarihi ve kültürüne veya coğrafyasına yapılan bir atf varsa, atf yapılan konuya açıklık getirilir ve bu konuyla ilgili bilgi verilir. Sûdî, "çeşmâr" kelimesiyle ilgili bir takım açıklamalarda bulunarak metnin anlam dünyasını okuyucunun daha rahat kavramasını sağlamıştır. "*(Çü çeşmâr ān ki ħorend ez-tu sîr/ Ki ez-bām-ı pençe gezāftî be-zîr) Çü edāt-ı teşbîh, çeşmâr taķdîrî āb-ı çeşmârdur. Zârüret-i vezniçün āb lafzını terk eyledi. Niteki āb-ı Aras ve āb-ı Ceyhün dirken ābı terk idüp Aras ve Ceyhün dirler. Rûm'da bu uslîb cârîdür. Meşelâ Tuna şuyı ve Şava şuyı dirken şuyı terk idüp Tuna ve Şava dirler. Feķıss. Taĥşîlüm zamânında Bağdād'a düşüp A'cām'ün ba'zı ekābir tācirîyle muşāĥabet iderdük ve aralarında 'ilim ve ma'rifet āreste ve pîrāste kimseler var idi. Bu taķdîrle ğāhî Gülistān'dan ve Bûstān'dan ve Divān-ı Ĥāfîz'dan şübhemiz olan yirleri bunlardan su 'âl iderdük. Bir kere mezkûr çeşmârı bunlardan istifşār eyledük. Didiler ki nevāhî'-i Hemadān'da bir taġ vardır ki bir cānibinde dîvār gibi bir yalūñ ħaya vardır. Ki yüksekligi kırķ arşun ve uzunlġı iki. Ol deñli var. Ve ol ħayanuñ depesine toruġına yaķın yirinde bir vāfir şū ħıķup aşıġa dökülür. Ol taġa çeşmâr ve ol şuya āb-ı çeşmâr dirler didiler. Bir ħaç yıldan soñra Diyār-ı Bekr'de Āmid şehrinde Mes'ûdiye Medresesinde Daniş-mend eylediler. Ve ol zamānda fuzālā-yı A'cāmden Muşliĥu'-d-dîn-i Lārî nām bir fāzıl tavaţtun eylemişdi. Aĥıbbānā meclis-i şerîfiyle müşerref olup mezkûr kitāblarda vaķi' olan şübühâtı anlara arz iderdük. Bir aña çeşmârı su 'âl eyledüm. Hemān tüccāruñ taķrîrî gibi beyān eyledi ve didi ki bunuñ aşlı çeşme-ārdur ki vaşf-ı terkîbîdür. Arîden'den ki muĥaffedür. Āverîden'den soñra ğalebe'-i isti'mālla hā-yı resmî'yi terk idüp çeşmâr didiler didi. An ki ānkāh ki muĥaffedür. Ĥorend fi'l-i muzāri'-i cem'-i ğā'ib fā'ili 'iyal'a rāci' zamîrdür. Ez-tu tākdîrî ez-māl-ı mirāş-ı tûdur. Sîr sin'ün kesriyle tavuķ dimekdür. Ki ħarf-i beyān, bām-ı pençe-gez beyāniyyedür. Bām ħām üstine dirler. Ma'lûm ola ki diyār-ı 'arab (483)ve 'Acem'ün ve şarķuñ evlerinün üsti maştuĥdur ya'ni düpdüz ki topraġla örtülüdür. A'cem aña bām dir, 'Arab şaţıĥ dir. Ve Türk dam üsti dir. Ĥattā ol memālikde yazın ısıcaķ ġicelerde bām üstinde yaturlar. Pençe muĥaffedür pen-ħāh'dan. Gez kâf-ı 'Acem'ün fethi ve zā-yı 'Arabla arşın dimekdür. 'Arab aña zirā' dir. Eftî fi'l-i muzāri'-i müfred-i muĥātabdur. Eftîden'den düşmek dimekdür. Üftāden'den diyen sehv eylemiş. Bā ħarf-i şıla, zîr zā-yı 'Arab'ün kesriyle alt ve aşıġa ma'nāsınada müsta'meldür. Beyitte teşbîh iki cihetle melĥûzdur: Biri yüksek yirden düşmekte biri de seyr olmaķda. (Maĥşûl-i Beyit):Mümsike ĥıţāb idüp buyurur ki senün ehlün ve 'iyālün māluñdan ve mirāşuñdan ol vaķit toyunca yirler ve iħerler. Ki āb-ı çeşmâr gibi sen*

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

elli arşın miqdârı yüksek bāmdan aşāğa düşüp helāk olasın. Yāhūd teşne-i āb-ı çeşmārdan içüp sîr olduğu gibi senüñ ‘iyāluñ māl mirāşuñdan ol vaqtin sîr olup toyar ki sen helāk olasın.” (Sûdî 1871: 482); “(Ze-meydānş-i ħālî ne-būdî çü mîl/ Heme vaqt-i pehlü-yı esbeş çü pîl) Meydānş nün zarüret-i vezniçün sâkin oqınmağ gerek. Zāmîr şehzādeye rāci’dür. Mîl bunda direk şeklinde taşdur ki bir nesneye nişān olmağičün dikerler. At meydānında dikili olan miller gibi.” (Sûdî 1871: 515); “(Şenîdem ki Dārāy-ı ferruḥ-tebār/ Ze-leşker cüdā mând rüz-i şikār) Ki ḥarf-i beyān, Dārā selātîn-i ḳudemādan bir pâdişāhuñ ismidür. Laḳabı Gāv-şāhdur. Babasına Behmen-şāh dirler. Mezkûr Dārā Filiḳus Rûm’dan kız aldı. Ya’ni kızın nikahlandı. Meger kızın ağız ḳoçarmış. Bir gice anuñla cîma’ oldı ve ertesi güne babası evine irsāl eyledi. Meger kız evvel bir gice ki Dārā ile cîma’ olmuş idi. Andan yüklenmiş ve kızdan bir oğlı geldi. Adını İskender ḳodılar. Pes İskender-i Fîleḳus didükleri bu İskenderdür. Filiḳus’uñ ḳatında neşv ü nemā bulduğičün ammā ḫaḳıḳatde Dārā’dan Fîleḳus’uñ kızını oğlıdur. Ol cihetden ki Dārā fevt olunca İskender Dārāy bin Dārā’dan babasınun mālikinun nişfına ḫālîb oldı. Olda ibā idüp virmedi. Pes aralarında çok ceng ve cidāl fitne ve fesād peydā (186) oldı. Nitekim ba’zı İskender-nāme’de ve tarihlerde beyān eylemişlerdür.” (Sûdî 1871: 185); “Ma’lûm ola ki gürühdan muraḳ Fir’avn-ı la’in ve tevābi’dür. Ve bu ‘ibāret delālet ider ki ḡarkı nehr-i Nil’de ola. Deryā-yı Ḳulzüm’de olmaya. Ve l-‘ilmü ‘inde l-lāh. Nîl bunda şehri Mısr’uñ yanında cārî olan ırmağā dirler.” (Sûdî 1871: 17); “Ma’lûm ola ki ‘ulemā Ḥudā’ya şıfāt-ı seb’a işbāt eylemişlerdür ki zātî gibi ḳadîmdür. Ya’ni ḫayāt ve ‘ilim ve irādet ve ḳudret ve semî’ ve başîr ve kelām.” (Sûdî 1871: 20)

“(Cevî bāz dāred belā-yı dürüş/ ‘Asāyî şenîdem ki ‘Ûcî be-güş) Cevî cîm-i ‘Arab’uñ fetḫiyle vāv-ı aşliyye ile arpa ve yā ḫarf-i vaḫdet. Bāz dāred ref’ ider dimekdür. Belā-yı dürüş beyāniyye. Dürüş dāl’uñ ve rā’nuñ fetḫalarıyla iri dimekdür. Der büyük ma’nāsına. ‘Asa ma’rûf ve yā ḫarf-i vaḫdet. ‘Ûc ‘ayn’nuñ zammıyla ‘Unḳuñ oğlıdur. ‘Unuḳ ‘ayn’uñ ve nün’uñ zammeleriyle Ḥazret-i Ādem’uñ kızıdır. Ki ḳardeşleriyle zînā eyledi ve ‘Ûc ol zi-nādan ḫāşıl oldı. Pes Ḥazret-i Ādem ‘Unuḳ’ı redd eyledi. Ve ‘Ûc’ı (490)bir dāğda besledi. Ve ‘Ûc üç biñ yıl yaşadı. Ve Fir’avn ve Mūsā’nuñ ḫiḳmetine irişdi. ‘Ûc fir’avn’nuñ emriyle dā’imā bir tāş-ı ‘azîmüñ altında gizdirürdi. Anunla Ḥazret-i Mūsā’yı ve ḳavmini helāk eylemek içün. Ḥudā-yı Te’ālā ‘Ûc’uñ üzerine bir ḳuş ḫavāle eyledi ve ol tāş minḳarıyla deldi ve ol tāş Allāh emriyle ‘Ûc’uñ boynına geçdi. Pes Ḥazret-i Mūsā’ya vaḫy oldı var ‘Ûc’ı ḳatlı eyle. Ḥazret-i Mūsā’nuñ on zirā’ miqdârı boyı var idi. Ve ‘asasınun daḫî uzunluğı on zirā’ var idi. Andan soñra Ḥazret-i Mūsā on arşın miqdârı hevāya şıçradı ve ‘aşayla ‘Ûc’ı urdı. Pes yire düşdi ve cān virdi. “İlā Cehennem ve bi’sel-masîr.” (Sûdî 1871: 489)

“Ma’lûm ola ki ol zamānda selātîn bir kimsenüñ ya’ni bir mu’teber kimsenüñ boynın urmalı olsalar bir naḫ’uñ üzerine bir miqdār ḳum dokerlermiş. Ve anuñ üzerinde boynın ururlarmış. Tā ki naḫ’ ḳanla mülevveş olmasun diyü. Ḥattā Tācîzāde’nuñ Sulḫān Selîm Amasya’da boynın urduḳda böyle eylemiş dirler. Ḥaccāc-ı Zālîm de böyle idermiş ve insān ḳatliyle ziyāde ḫazz idüp mütelezziḳ olurmuş. Niteki ba’zı Tevāriḫ-i Ḥulefā’da yazmışlar. Mısrā’-i şānînuñ ma’nāsını “naḫ’ımı döşe ve ḳanı nı dök” diyen muḫālîf ma’nā virmiş fe-tedebber.” (Sûdî 1871: 262)

II. 2. 6. SÛDÎ’NİN KENDİ TECRÛBELERİNİ AKTARMASI

1. Şāriḫ tarihi ve kültürel bigilendirmelerinin yanı sıra tahsil hayatı boyunca yaşadıkları ve şahit olduğu konulardan da örnekler vermek suretiyle şerhini sürdürür: “(Hemānā ki der-pārs inşā-

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

yı men/ Çün müşkest bi-kıymet ender Hutem) Hemānā ve mānā beñzer dimekdür, kā'ine ma'nāsına. Ki harf-i beyān. Pārs bā-yı 'Acem ve fā ile sükün-ı rā ile memeleket-i Şīrāz'a dirler. İnşā-yı men lāmiyyedür. Çü edat-ı teşbīh, müşk mīm'ün zammı ve sükün-ı şın ile fārisīdür. Mīm'ün kesri ve sükün-ı sin-i mühmele ile 'Arabī'dür. Hutem hā-yı mu'ceme'nün zammıyla Hindüstān cānibinde bir memleket ismidür. Ma'lūm ola ki hāzret-i Şeyh bu kitābı Şām-ı Şerīf'de Kelāse nām medresede taşnīf eylemişdür. Ve ehāli-'i Şām'dan ba'zı bilenler oldığı hücre-i bu du'ā-güya gösterdiler." (Sûdî 1871: 61); "Hasek hā-yı huṭṭinūn ve sin-i mühmelenūn fetḫalarıyla demürden dökülür bir müdevver nesnedür. Ki bir nice sivri ayağı var. Ziyāde iti ya'ni kesgīn her bārike mezkūr ḥaseki yire kosañ üç ayağı üzere tūrur ve bir kaç ayağı yukarı hevāya dikilür. Mezkūr ḥasek-i ol zamānda mezkūr vecih üzere düşemen-i ḥiṣāra yürüdüğü vaktin ḥiṣār etrāfında dokerler imiş. 'Adū yürümeğe kādīr olmaya. El-ān Şām kal'asınun bir burcında paslanup yatur. Mezkūr ḥasek lafz-ı 'Arabīdür. Nitekim Cevherī'de muşarraḥ yazar. Pes "bunu lafz-ı 'Acemī zann idüp ve kāfını harf-i taşgīr añlayanlar ve ma'nāsını "çör çöp ve hār ḥas" diyenler nice cihetden ḥasāset ve denāset eylemişlerdür, fe-te' emmel ve fā' ḥfaz" (Sûdî 1871: 337); "Ya'ni dehānuma bāk kim mezkūr olan inci gibi pāk ve şafī dişlerüm, kādīm dīvār gibi yir yir düşmişdür. Ya'ni dişlerüm dökülüp şunda bunda bir kaç dişüm kalmışdur. Veyā ḥiç dişüm kalmamışdur. Miskīn Sûdī'nün gibi ki ağzında ḥiç bir diş yokdur." (Sûdî 1871: 163); "Taḥşīlüm zamānında bir kaç Semerkāndī tālib-i 'ilimler geldiler. Anlardan gördüm idi ne tarīkle ceng idüp nice uyandıkları. Gülistān Şerḫi'nde müşt-zen ḥikāyesinde ḥāllerini mufaşşāl beyān eylemişüm. Merāk idinen aña mürāca'at eylesün." (Sûdî 1871: 325); "Hümāy bir şeker-renk kuşdur. Şakşāgan vaşfında. Şöyle ki şakşāgan şeker-renk olsaydı hümā renginde ve şekilinde olurdu. Taḥşīlüm zamānında Şām-ı şerīf'de bir 'Acem bāzar-gānında birinūn lāşesini gördüm." (Sûdî 1871: 467); "Ki 'ilm-i taşavvufda 'Avārifü'l Ma'ārif anūndur. Mekke'de taşnīf eylemişdür." (Sûdî 1871: 397)

II. 2. 7. İKTİBASLAR

Şerh edilen beyite uygun düşen âyet, hadis, şiir iktibasları yapan Sûdî iktibasların anlamını vermemiş olsa da bazen âyet ve hadislerin anlamını verir. Bostan Şerhi'nde iktibaslara bakıldığında Farsça manzum iktibasların çoğunlukta olduğunu görmek mümkündür. Bu iktibaslar şerhi zenginleştirmiş açıklamayı kolaylaştırmış olduğu söylenebilir. Şârihin farklı kaynaklardan yaptığı bu iktibaslar şerhe bilimsel bir üslup kazandırmıştır. Farsça bir eserin şerhini yapan Sûdî, öncelikle Farsça'dan sonra Arapça'dan ve Türkçe'den alıntılar yapmış olması kendisinin şerh sırasında çok yönlü düşündüğünü gösterir. Bu şekilde davranmak Sûdî'nin şerh metodunda konuya uygun iktibas yapmanın önemini gösterir.

a. Ayetlerden iktibaslar : "Ve'l 'ilmü 'inde'l-lāh." (Sûdî 1871: 135); "Ḥudā'nun ḥulқыyla iş işle ya'ni "Teḥallaḳū bi aḥlāḳi'l-lāh" (Sûdî 1871: 61); "ḥadīs-i ḳudsīdür ki Ḥudā, Ḥāzrete buyurmuşdur ki "Levlāke levlāk lemā ḥalaḳtü'l-eflāk" ya'ni Muḥammed eger sen olmasañ ben gökleri ḥalḳ eylemezdüm" (Sûdî 1871: 52)

b. Hadislerden iktibaslar: "Ḥadīs-i şerīf böyledür: "Lā-ühşī señāen 'aleyke ente kemā eşneyte 'alā nefsüke"(Maḥşül-i Ḥadīs):Ḥāzret-i Muḥammed 'aleyhi's-selām Ḥudā'ya ḥiṭāb idüp buyurur: "Yā Rab! Ben senūn zāt-ı şerīfūne lāyık ve münāsib du'ā ve şenā'id ve üḥşā idemem. Sen kendü zātuña du'ā ve şenā eylediğün gibi ya'ni zātuña lāyık du'ā şenāyı gene sen idersin. Ben saña lāyık du'ā ve şenā idemem ve kādīr degülüm" (Sûdî 1871: 31)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

d. İran edebiyatından örnekler: “*Niteki şâ‘ir buyurur, beyit: “Musâ be-Ṭūr gerçi sūhan goft bā-Ḥudā / Çerḫ-i berīn pāye-i Ṭūr Muḥammedest”* (Sûdî 1871:41); “*Niteki Selmân-ı Dil-şâd’uñ Muḥâṭaba’sında Zaḥîr’uñ meşhūr kaşîdesi nazîresinde îrâd eylemiş:*

Beyit, rübâ‘î:

Yâ-râ ger yârî nehed şad yâr mîbâyed keşîd

Çün ne-dâred çâre-i nâ-çâr mîbâyed keşîd

Ez-be-her mahbûbî cefâ-yı şadr-ı kayb

Beher yek gül-i miḥnet şad hâr mîbâyed keşîd (Sûdî 1871: 475)

“*Hâ‘ce Selmân buyurur, beyit: “Der-resenhâ-yı dūz leff-i kāfîret piçîdeem/ Ğâzîyem ğâzî bî-cân-ı ħîş bâzî (531)mîkonem”* (Sûdî 1871: 530); “*Niteki Hâ‘ce Hâfîz buyurmuşdur: Mısrâ‘: “Büy-i benefşe bişnev vü zülf-i nigâr ğîr”* (Sûdî 1871: 436); “*Niteki Hâ‘ce Hâfîz buyurmuşdur, beyit:Efser sultân-ı gül peydâ şud ez-ṭarf-ı çemen/ Muḫaddemeş yâ Rab me-bâd bād be-serv ü semen.”*

e. Arap edebiyatından örnekler: “*Ma‘lûm ola ki Sürûrî bunda ‘Arab’uñ bir meşhūr kıt‘asın îrâd eylemiş ve üç yirde ḫaṭâ eylemiş. Şi‘r:*

Câ‘et Süleymâne yevmü’l‘arzı nemlet/ Bi nişfi ricli cerâdin ve kâne fî fiḫâ

Terennümet bi faşîḫu’l-ḫavl ve i‘tizaret/ Inne’l-hedâyâ bi miḫdârî mühdihâ” (Sûdî 1871: 413)

f. Türk edebiyatından örnekler: Şâhidî *Tuḫfe’sinde: “İki köydür Râz u Mervezdür biri/ Şol vilâyetde ki şehridür heri” didüğü sehv ve ḫaṭâdur.* (Sûdî 1871: 553). “*Nizâmî beyit: “Ḳaddün ḫabâma gelse firâḫuñ düşer dile/ Zîrâ ḫıyâm-ı fitne ḫıyâmet nişânıdır”* (Sûdî 1871: 201). “*Nitekim Mesîḫî buyurur: Beyit: Yimiyeñ kişi yâd elden tabânca/ Demürdendür şanur kolda pençe.* (Sûdî 1871: 268)

III. 2. 8. ADETLER, TÖRELER, GELENEKLER

Devrinde geçerli olan adetler ve gelenekler hakkında bilgi verir: “*Ma‘lûm ola ki ol zamanda bir kimseye ki pâdişâh ḫanlıdan emân virse añâ kendi tirkeşinden bir oḫ virürmiş. Emân virdüğine nişân olsun diyü. Pes bu sebeble añı kimse incitmez imiş. İmdi oḫ tut-maḫdan murâd emân oḫıdur.*” (Sûdî 1871: 147); “*Ma‘lûmdur ki bir kimse bir ğayrinüñ ḫavlini veyâ fi‘lini redd eylese elinüñ arḫasını ol ḫavli ve fi‘li merdûd olan kimseye döndürür ve kendinden anuñ cânibine silker ki bu nesne benüm merdûdumdur diyü, fe-te’emmel. Hâşılı melik dervişüñ kelâmını eliyle redd eyledi.*” (Sûdî 1871: 158); “*Miskîn Sûdî’nüñ gibi ki aĝzında hiç bir diş yoḫdur.*” (Sûdî 1871: 163).

II. 2. 10. GÖNDERMELER

Sûdî’nin şerh metodu olarak metinde çeşitli göndermeler yapması yöntemin özelliklerinden biridir. Şerh yaparken kullandığı kaynaklara işaret eden birtakım ifadeler olması ve beyitleri şerh ederken önceye veya sonraya işaret bulunmasıdır. Mesnevi tarzıyla yazılan Kitab-ı Bostan’da konular değişikçe kullandığı gönderme ifadeleri Sûdî’nin metnin tamamına hakim olduğunun

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

göstergesidir. Sûdî'nin Bostan Şerhi'nde görülen göndermeler iki kısımda incelenebilir: Metin İçi Göndermeler ve Metin Dışı Göndermeler.

II. 2. 10. 1. ŞERH-İ BOSTAN İÇİ GÖNDERMELER

Şârihin daha önce konuyu anlattığını gösteren göndermelerdir. Sûdî önceden şerhettiği bir kavram metnin ilerleyen bölümlerinde tekrar karşısına çıkarsa önceden şerh ettiği yere gönderme yaparak tekrara düşmemeye çalışır. Modern metin çalışmalarında olduğu gibi gönderme yapılan yer belirtilmez.

“Nitekim sâbıkan beyân olundu.” (Sûdî 1871: 222); “Nigeh nûn ’uñ kesri ve kâf-ı ‘acem ’uñ fethi ve yâ-yı aşliyye ile nigâhdan muhaffefdür ki sâbıkan bu lafzuñ isti‘mâli mufaşşal beyân olunmuşdur.” (Sûdî 1871: 360)

Metin içerisinde daha önce anlatılmış kısımların şerhinde aynı konuyu tekrarlamamak için bu durumu açıklar: “Ma‘lûm ola ki sâbıkan beyân eyledük ki bir kelimenüñ âhirinde mîm olsa añâ yâ-yı nisbî dâhil olsa mâkablinde bir kâf-ı ‘Acemî ziyâde eylemek muţtaridadur. Ğam-gîn, nem-gîn, sehm-gîn gibi, fahfaz.” (Sûdî 1871: 155); “Ma‘lûm ola ki sâbıkan beyân eyledük ki nigâh iki mahâlde müsta‘meldür, fe-tedebber.” (Sûdî 1871: 180) “Me-yendâz fi‘l-i nehîy-i müfred-i muhâtab, endâziden’den, yâ hemzedden münkalibdür. Nitekim sâbıkan beyân olundu.” (Sûdî 1871: 221) “Nigeh nûn ’uñ kesri ve kâf-ı ‘acem ’uñ fethi ve yâ-yı aşliyye ile nigâhdan muhaffefdür ki sâbıkan bu lafzuñ isti‘mâli mufaşşal beyân olunmuşdur.” (Sûdî 1871: 361); “Çeng cîm ve kâf-ı ‘Acemle el ma‘nâsmadur. Niteki sâbıkan beyân olundu.” (Sûdî 1871: 361); “Ferîdün selâtin-i sâlifeden bir meş-hür pâdişahuñ nâmıdır. Nitekim sâbıkan mufaşşal beyân olunmuşdur.” (Sûdî 1871: 369); “Sâbıkan bu ‘ibâret murâdca taḥkîk olmuştur.” (Sûdî 1871: 381); “Hâşılı ğulâm sâ’ili gördüğü gibi feryâd çıkardı. Zîrâ sâ’il ğulamun efendisi idi ki sâbıkan añâ bî-rahm dinilmiş idi.” (Sûdî 1871: 420); “Düldüli sâbıkan ni‘met-i resûl zeylinde ‘alâ şâh-ı resûl-süvâr buyurduğunda beyân olunmuşdur.” (Sûdî 1871: 445); “Bu hikâyenüñ cemî‘an ebyâtı ḥiṭâb-ı ‘amm tarîkiyledür. Nite ki sâbıkan beyân oldu idi.” (Sûdî 1871: 496); “derd-i şân sâbıkan beyân oldu ki zamâ’irüñ mâkabli meftûh olur.” (Sûdî 1871: 512); “küş kâf-ı ‘Arab’uñ zammıyla fi‘l-i emr-i müfred-i muhâtab küşiden’den âteş şöyündürmek ma‘nâsına. Nitekim sâbıkan beyân olundu.” (Sûdî 1871: 546); “Ma‘lûm ola ki sâbıkan evâ’il-i kitâbda beyân olındı ki bu dilde her kelimenüñ ki âhiri elif veyâ vâv vâki’ olsa anda bir yâ muḳadderdür. Nihâyeti kâh şâbit olur kâh sâkıṭ olur. Ammâ hâlet-i izâfede şübûti lâzımdur. Meşelâ, pâ-yı men ve câ-yı men ve rû-yı hûb ve bû-yı zülf gibi, fahfaz.” (Sûdî 1871: 561); “Semender ne olduğını sâbıkan beyân eylemişdük.” (Sûdî 1871: 592); “İn her dü ya’ni ümîd ve bîm. Pâdişeh pâdişâhdan ve peneh penâhda muhaffefdür. Zîrâ hâ-yı aşliyyenüñ mâkablinde ḥurûf-i ‘illenüñ birisi olsa ḥazfi câ’izdür. Niteki sâbıkan beyân eyledük.” (Sûdî 1871: 97); “Taşt ṭâ’nuñ fethi ve şın’uñ sükûniyle leğendür ki ıbrîkla isti‘mâl olunur. Ṭâ, tâ’dan mübeddeldür. Zîrâ aşıl lügatlarda ṭâ olmaz. Niteki evâil-i şerḥde beyân olundu.” (Sûdî 1871: 138); “Sâbıkan beyân eyledük idi ki bir kelimenüñ âhirinde elif ve yâ ve vâv olsa bunlardan soñra bir yâ’da işbaṭ eylemek câ’izdür. Ammâ izâfet hâlinde vâcibdür.” (Sûdî 1871: 68)

“Niteki naḥiv kitâblarında mübeyyendür.” (Sûdî 1871: 513); “Niteki mükerrer mürür eyledi.” (Sûdî 1871: 555); “Niteki sâbıkan beyân buyurmuş idi” (Sûdî 1871: 569); “Reftâr yürüyüş ve dîdâr yüze isim kılandı. Ya’ni gibi, bunuñ gibi mürekkebâta terkîb-i ḥafıyy dirler. Niteki sâbıkan beyân olundu idi.” (Sûdî 1871: 14); “Nigeh aşında nigâh idi. Elif taḥfîfen ḥazf olındı. Niteki sâbıkan tafîşîl üzere beyân olundu.” (Sûdî 1871: 20); “Niteki isti‘mâlâtı ‘Acemî tetebbu’ idene

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

ma'lūmdur." (Sûdî 1871: 22); "*Niteki ebyât-ı sâ-bıḳadan mefhūmdur.*" (Sûdî 1871: 32); "*Pâ-yi bend ayaḳ baḡı dimekdür. Türkide pâyvend dirler, atlaruñ ayaḳ baḡına. Zîrâ yâ ile vâv'uñ beyninde tebâdil ve tevâhî vardır. Niteki mükerrer beyân olunmuşdur*" (Sûdî 1871: 98)

Şerh ettiği beyitte geçmeyen fakat daha sonra gelecek olan konuları belirtir: "*Niteki gelecek beyitte taşhîḳ buyurur.*" (Sûdî 1871: 160)

II. 2. 10. 2. ŞÂRİHİN BAŞKA ESERLERE YAPTIĞI GÖNDERMELER

Sûdî' şerhinde kendi eserlerine göndermeler yapar. Bu uygulaması bütünlükçü şerh anlayışını ve şerhinde izlediği bilimsel yöntemi gösterir. Sûdî bazen bir kelimeyi şerh ederken *Gülistân Şerhi*'nde yapmış olduğu açıklamalara gönderme yapar ve görmek isyenleri *Gülistân Şerhi*'ne bakmaya davet eder.

Bazen de bir beyti izah ederken izah edilen beytin *Gülistân* ve çoğu nüshalarda geçmediğini ifade eder: "*Bu iki beyit Ḥazret-i Şeyḫ'uñ Gülistân'da ve ekşer nüshada mevcūd degül.*" (Sûdî 1871: 477).

Şerh edilen beyit eğer *Gülistân*'da da geçiyorsa *Gülistân*'ın neresinde geçtiği açıkça yazılır: "*Bu beyit Gülistân'nuñ bâb-ı pencümünde gelür.*" (Sûdî 1871: 509). "*(Behişt-i ten-âsânî ānki ḥorî/ Ki ber-dūzaḳ-ı nîstî begzerî) Behişt-i ten-âsânî lâmiyyedür. Yâ ḥarf-i maşdar, ten-âsânî vaşf-ı terkîbidür. Lâkin bâ-yı maşdariyye ile müsta'meldür. Nitekim Gülistân'uñ Kâtib-i Muḥâsib ḥikâyesinde vâḳi'dür.*" (Sûdî 1871: 539). "*Nitekim Gülistân'da buyurur, beyit: Eger dervîş ber-ḥâlî be-māndî/ Ser-i dest ez-du 'âlem ber-feşāndî*" (Sûdî 1871: 590).

"*Ma'lūm ola ki Ebūbekr Sa'd oḡlı ve Sa'd Zengî oḡlıdır. Bunlaruñ tafşîlini Gülistân'a şerḫimizde müstevfî eylemişüz. Murād iden anda görsün.*" (Sûdî 1871: 77); "*Ma'lūm ola ki ziyāde idmāndan şāḡ elinüñ barmaḳları naşır etinden birer ḥıyara dönmişdür. Taşşîlüm zamānında bir ḳaç Semerḳandî ḫâlib-i 'ilimler geldiler. Anlardan gördüm idi ne ḫariḳle ceng idüp nice uyandıkları. Gülistân Şerhi'nde müşt-zen ḫikâyesinde ḫâllerini mufaşşâl beyân eylemişüm. Merâḳ idinen aña mürâca'at eylesün.*" (Sûdî 1871: 325).

"*Gülhâ*" kelimesini açıklarken cansız isimlerin 'hâ' ekiyle çoḡul yapıldığını yine *Gülistân Şerhi*'ne yaptığı bir göndermeyle izah eder: "*Gülistân'da Ḥazret-i Şeyḫ'uñ "ḳi sâlhâ-yı firāvân" ve "ömrhâ-yı dirâz" buyurduğu gibi.*" (Sûdî 1871: 377). "*Temâşâ-kon vaşf-ı terkîbî elif ve nūn edât-ı cem'dür ve cā'izdür ki konān şıfat-ı müşebbehe ola. Gülistân'da teferrüc konān didügi gibi.*" (Sûdî 1871: 485).

2. a. Şârih'in açıkladığı metin kendi eserlerinden birinde geçmiyorsa ve başka

şârihlerin eserinde bulunuyorsa bu durumu bildirir: "*(Ḳadīm-i nikū gār u nikū-pesend/ Bekilk-i ḳazā der-raḫm-i naḳş-bend) Ḳadīm öli olamayana dirler, öli ve āḫiri olmayana dirler diyen iftirā eylemiş. Nikū kār'a izāfet-i beyāniyyedür. Gār da ḳıyās kāf-ı 'Acemi oldığıdır. Zîrâ kāf-ı 'Arabî ile olunca kāriden'den olur ki ekmek ya'ni toḫum saçmaḳ ma'nāsına olur. Bu ise maḫalle münāsib degüldür. Pes kār'ı iş ma'nāsına aḫz idüp vaşf-ı terkîbî diyenler nâ-münāsib söylememişler. Zîrâ kār iş ma'nāsına olunca vaşf-ı terkîbî olmaz. Zîrâ ma'nāsı eyü iş dimekdür. Eyü işli demek degüldür. Sitem-kār ve cefâ-kārda (22) bu ḳabîlendür. Niteki Lāmi'î Çelebi Gülistân'da güneḫ-gār ve perişān-ı rüzgārda taḫḳiḳ buyurmuşdur, fe-te'emmel.*" (Sûdî 1871: 21).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

“Ve Hazret-i Mevlânâ Câmî Sohbetü'l-Ebrâr evvelinde “İbtidâ-î Bismi'l-lâhî'r-rah-mânî'r-rahîm” buyurduğu gibi ve mezkûr müte'allik fî'l-i mâzî de muzârî' de vâkî' olur” (Sûdî 1871: 3)

“Ebû Zeyd Sürici Maḳâmât-ı Harîrî'nün münşîsidür ki ziyâde 'âlim ve fâzıl kimesne imiş. Ki cevâmî'-i mecâlisde (387)otâğ-ı fazâ'îl izhâr eyledi. Kendinden soñra anda ḥâzır olanları cerr idermiş. Bir lu'b ile ki herkes teraḥḥum idüp bir nesne virürmiş. Ḥâşılı şöyle 'ayyâr imiş ki firîb virdügi kimseler birer ne-ḥusned-i cihân imiş. Ammâ gene firiftesi olurmış. Ve bi'l-cümle aḥvâline muḩḩali' olmaḳ dileyen kimse Maḳâmât-ı Harîrî'ye mürâca't eylesün.” (Sûdî 1871: 386)

“Firedevsî Şâhnâme'de bu beyitden soñra bu beyiti zıkr ider, beyit: Perestîden dâd ger pişe kon/ Ze-nûz-i güzer kerden endîşe kon. Bu beyitler Şâhnâme'de Feridûn nâm pâdişahuñ ḥikâyesinde vâkî'dür. Hazret-i Şeyḥ tazmîn tariḳiyle evvelki beyti kitâbında irâd eylemiş.” (Sûdî 1871: 426)

“Ma'lûm ola ki Naşîr-i Tûsî Sevgât-nâmesinde zıkr eylemişdür ki inci gügercin yumurdası ḳadar olunca aña ḥiç kıymet olmaz ve ḥiç kimse aña baḫâ ta'yîn eylememişdür.” (Sûdî 1871: 198); “Ma'lûm ola ki bu ḥikâyet Şeyḫun külliyyâtında ve ekşer nüshasında bulunmadı lâkin ba'zî nüshada mevcûd olup ve şâriḫler yazdığıçün yazdıḳ.” (Sûdî 1871: 297)

II. 2. 11. ŞERHEDİLEN ESERLE İLGİLİ DEĞERLENDİRMELER

1. Şerh edilen eserde geçen edebî sanatların ne amaçla geçtiği ve esere ne anlam kattığıyla ilgili her hangi bir bilgi yoktur. Sadece edebî sanatın adı verilir, sanatla alakalı başka bir açıklama ve izah görülmez: “(Eger genc-i Ḳârûn be-çeng âveri/ Ne-mânend meger ânça baḫşî berî) Genc-i Ḳârûn lâmiyyedür. Keşret-i mâldan kinâyetdür. Bâ ḫarf-i şıla, çeng bunda al ma'nâsınadır. Âveri fî'l-i muzârî'-i müfred-i muḫâḩab getirürseñ dimekdür. Baḫşî fî'l-i muzârî'-i müfred-i muḫâḩab baḫşılarsın dimekdür. Berî de böyledür. (Maḫşûl-i Beyit): Eger Ḳârûn mâlnı dünyâda ala getirürseñ ya'ni ol ḳadar mal ala getirürseñ ve aña mâlik olursañ senüñle ḳalmaz ol nesne ki maḫalline bezl iderseñ. Pes âḫitere ânı iledürsün ve saña fâ'ide olur.” (Sûdî 1871: 284); “Beyitte teşbîḩ iki cihetle melḫûzdur: Biri yüksek yirden düşmekde biri de seyr olmaḫda.” (Sûdî 1871: 483); “(Kemer-beste dâred be-fermân-ı dîv/ Bi-kerden şüd ez-dest-i cevreş girîv) Kemer ḳuşaḫdur. Beste baḫlı dimekdür. Dâred ḩutar, bâ ḫarf-i şıla ve yâ ḫarf-i muşâḩabet. Fermân-ı dîv lâmiyyedür. Dîv şeytândur. Dîv'ün buyrıḫına ve buyrıḫıyla. Bâ ḫarf-i şıla, gerdün bunda felekdür, şüd refḩ ma'nâsınadır. Dest-i cevri lâmiyyedür, mecâzen. Giriv ḫayn'uñ ve râ'nuñ kesriyle feryâd ve fiḫân ma'nâsınadır. (Maḫşûl-i Beyit): Şeytanuñ fermânında kemer-beste ḩutar ya'ni anuñ buyrıḫına bil baḫlamış ve aña itâ'at eylemiş anuñ zulmi elinden feryâd ve fiḫân ḫalk felege gitdi. Ya'ni mazlûmlaruñ nefîri anuñ cefâsından felege çıḫdı.” (Sûdî 1871: 293).

2. Şerh edilen eserin bütünü ile ilgili bir değerlendirmede bulunmaz. Şeyh Sa'dî-i Şirâzî'nin diğeri eseri *Gülistân* Sûdî tarafından *Bostan*'dan evvel şerhedilmiştir. Sûdî *Bostan Şerhi*'ni yaparken her iki eserde de geçen beyitlerle veya ekler ve kelimelerle ilgili bir durumu açıklamak amacıyla *Gülistân Şerhi*'ne göndermeler yapar. Göndermeler beytin anlamıyla veya şairin içinde bulunduğu psikolojik ortamla ilgili değil sadece beyitin iki eserde de bulunduğu ve ek veya kelimenin anlama kattığı özelliği açıklamakla alakalıdır: “(Her ân kes ki 'aybeş nigüyend piş/ Hüner-dâned ez-câhili' 'ayb ḫi'ş) Hazret-i Şeyḫ bu beyti 'aynıyla *Gülistân*'da irâd

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

buyurmuşdur.(Sûdî 1871: 318); “(Çü dârend genc ez-sipâhî dirîğ/ Dirîğ âyedeş dest-i berden be-tîğ) Bu beyit Gülistân ’uñ evvelki bâbında vâkı’dür.”(Sûdî 1871: 347).

3. *Bostan*’ı şerh eden Sûdî şerhinin hiçbir yerinde eserin ses özelliklerinden bahsetmez. Yalnız cinas sanatının geçtiği yerlerde bu beyitte cinas-ı tam vadır şeklinde notlar düşer: “(Ve zân kes ki çîzî bi-mâned revân/ Demâdem resed rahmeteş ber-revân) İki revân beyninde cinâs-ı tām vâkı’dür.”(Sûdî 1871: 210); “Ma’lûm ola ki beytüñ ibtidâsında ve intihâsında vâk’i olan hî’ş lafzı reddü’l’acız ‘ale’s-sâdr tārîkiyledür. Ve ammâ ‘arûzda vâkı’ olan hî’ş ile bu ikisi beyninde tecnîs-i tām tārîkiyledür. Fete’emmel.”(Sûdî 1871: 370) “(Ve lâkin tu bestân ki şâhib-i hîred/ Ez-erzân-fürüşân be-rağbet hîred) İki hîred beyninde tecnîs-i tām vâkı’dür.” (Sûdî 1871: 383)

II. 2. 12. NÜSHA FARKLARINI DEĞERLENDİRMESİ

Şârihler ele aldıkları metni şerh ederken iki şekilde davranırlar. Birincisi üzerinde durdukları tek bir metni şerh ederler. İkincisi metnin tüm nüshalarını gözden geçirerek bir nevi edisyon kritik yaparlar. Farklı nüshaları gören bir şârih yaptığı şerh içerisinde bu durumu belirten ifadeler kullanır: “Ma’lûm ola ki şimden gerü ve baqiyye-’i nüshada cemî’ nüshalar müttefikdür.”(Sûdî 1871: 304); “Tedbîr-i mezkûr beyti ekşer nüshada (245) mevcûd degül.” (Sûdî 1871: 244)

4. Nüshalar arasında tercih yaparken çoğunluğa değil anlamca uygunluğa dikkat eder. Bazen de esas aldığı nüshada bulunmayan, ancak başka nüshalarda mevcut bir parçayı, çeşitli sebepleri göz önünde bulundurarak şerhine dâhil eder:

“Ba’zî nüshada mışrâ’-i evvel böyle vâkı’dür: “Ān şinîdestî ki der-şahrâ-yı Kîş” (Sûdî 1871: 436); “Zîrâ ba’zî nüshada “be-temkîn ne-şâned ü be-’izzet-i ne-şest” vâkı’dür.” (Sûdî 1871: 437); “Ba’zî nüshada buse yirine dest vâkı’dür.” (Sûdî 1871: 439); “Goft bunda goften ma’nâsinadur. Ba’zî nüshada goften vâkı’dür” (Sûdî 1871: 449); “Ba’zî nüshada “încâ” yirine “ender vâkı’dür. Gene ol ma’nâya ya’ni bunda dimekdür. “ (Sûdî 1871: 452); “Ba’zî nüshada ne-vâziş yirine firîbeş vâkı’dür, aldamağ ma’nâsına. “ (Sûdî 1871: 466); “Ba’zî nüshada gâfilî yirine kâhilî vâkı’dür” (Sûdî 1871: 470); “Ba’zî nüshada âyend yirine bâşend vâkı’dür” (Sûdî 1871: 479); “Ĥadîs-i dürsüt beyâniyyedür. Ba’zî nüshada Ĥadîsî vâkı’dür.” (Sûdî 1871: 490); “Ba’zî nüshada Ĥayr yirine Ĥalk vâkı’dür.” (Sûdî 1871: 490); “Merd-i dâne beyâniyyedür. Ba’zî nüshada merd-i dânedan vâkı’dür.” (Sûdî 1871: 499); “Şâh-ı gül gülün budagı dimekdür. Ba’zî nüshada şâh-ı gül vâkı’dür” (Sûdî 1871: 505); “Ba’zî nüshada “Ĥadd” yirine “Ĥağğ” vâkı’dür.” (Sûdî 1871: 509); “Ba’zî nüshada kerde yirine keşte vâkı’dür” (Sûdî 1871: 525); “Ba’zî nüshada îşân yirine înân vâkı’dür” (Sûdî 1871: 529); “Ba’zî nüshada kerde yirine kerdî vâkı’dür.” (Sûdî 1871: 533); “Ba’zî nüshada Ĥâ Ĥân yirine Ĥâ Ĥân vâkı’dür ve bu maĤalle en-sebdür. Fe-tedebber.”(Sûdî 1871: 542); “Ba’zî nüshada reft yirine şud vâkı’dür” (Sûdî 1871: 543); “Penâhî yâ Ĥarf-i vaĤdet, bir şıĤmacağ yir dimekdür. Ba’zî nüshada yâ’suz izâfetle vâkı’dür. Kıyâsda böyle olmağdur.” (Sûdî 1871: 549); “Ba’zî nüshada mışrâ’-i şânî: “Tu-râ nâĤdâ bered ü mâ râ-Ĥudây” vâkı’dür.” (Sûdî 1871: 567); “Ba’zî nüshada pâye yirine sâye vâkı’dür, mecâzen.” (Sûdî 1871: 570); “Çend rûz, ba’zî nüshada penç rûz vâkı’dür, her ne ise.” (Sûdî 1871: 581); “Ba’zî nüshada pây yirine süm vâkı’dür. Sin’uñ zammıyla tırnağ ma’nâsinadur” (Sûdî 1871: 584); “Gîti kâf-ı ‘Acem’uñ kesriyle cihân ma’nâsinadur. Ammâ bunda murâd kurre-’i zemiñdür. Ba’zî nüshada “Ĥiştî vâkı’” olmuş, kimi ma’nâsına.” (Sûdî 1871: 22); “Çü tû senüñ gibi dimekdür. Ba’zî nüshada çünin vâkı’dür, buncılaym dimekdür.” (Sûdî 1871: 46)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

6. Şerh yaparken tereddüte düştüğü kısımlarda, çeşitli sebeplerle konu hakkında yorum yapan diğer şarihlerin görüşlerine yer verdiği olmuştur: “*Ba‘zılar didiler ki dâr bunda hâne ma‘nâsmadur*” (Sûdî 1871: 50); “*Ba‘zılar didiler ki Hâzret-i Şeyh Sa‘dî maḥlaşıyla müteḥalliş olduğu bu cihetdendir. Lâkin bu sözde nazar vardır. Zîrâ Hâzret-i Şeyh seyyâhlığı zamânında bu maḥlaşla meşhûr imiş. Nitekim elçiligi zamânında Câmî‘i Kaşgar‘da Nahvî Cüvânla muşâhabetden ma‘lûmdur, fe-tedebber.*” (Sûdî 1871: 78); “*Ba‘zılar didiler ki Hüsrev‘e vezîr olmuşdur. Ve bâ-yı ‘Arabîyledür didiler. Ve‘l-‘ilmü ‘inde‘l-lâh.*” (Sûdî 1871: 114); “*Ba‘zılar didiler ki kirîşüñ oğ gezi geçdiği yire dirler. Ve‘l ‘ilmü ‘inde‘l-lâh.*” (Sûdî 1871: 135); “*Ba‘zılar didiler ki “dürî buved der-rüşenâ bî-rûz.”* (Sûdî 1871: 196); “*Cem, ba‘zılar didiler ki, selâtin-i ḳudemâdan bir ‘azîmü‘ş-şân pâdişâhdı. Ki câm-ı cihân-(209) nümâ anuñ zamânında ḥükemâ taşnîf itdiler. Ammâ Hâzret-i Şeyh Sa‘dî’nüñ ve Hâ‘ce Hâfîz’uñ kitâblarından müstefâd olan budur ki Cem Hâzret-i Süleymân Peygamber ola. Ve‘l-‘il-mü ‘inde‘l-lâh.*” (Sûdî 1871: 209); “*Ba‘zılar ḥarf-i nisbet didiler ve ba‘zılar didiler ki ‘Acem ḳatında Âdemî ve Âdem bir ma‘nâyadur. Ya‘ni ebu‘l-beşer.*” (Sûdî 1871: 213); “*Ba‘zılar didiler ki mezkûr kerîmüñ aḥibbâsı keflî olduğu miḳdârı mal cem‘ idüp deynini edâ eylediler.*” (Sûdî 1871:410); “*Ve ba‘zılar didiler ki elif ve nün muḳḥamdür veyâ ḥarf-i maşdar*” (Sûdî 1871: 410); “*Ba‘zılar didiler ki mey dökmeğden murâd ifşâ-yı râz eylemekdür. Ve‘l-‘ilmü ‘inde‘l-lâh.*” (Sûdî 1871: 511)

7. Şerhinin sıhhati açısından, şerh edeceği ibarenin çeşitli anlamlarını göz önünde bulunduran şarih, bazen ele aldığı ibarenin olabilecek birden fazla anlamını şerhine dâhil ederek yorumu okuyucuya bırakır: “*Ne-dâşt fi‘l-i nefy-i mâzî-i müfred-i gâ‘ib fi‘l-i şarḫ vâḳî‘dür. Tutmadıysa dimeğdür. Ma‘lûm ola ki bu ‘ibâret kâh ḫutmağ ma‘nâlarında müsta‘meldür ve kâh (332) varlık ma‘nâlarında. Meşelâ mâl-dâr şâhib-i mâl ya‘ni mâl var ma‘nâsına müsta‘meldür. Feḳıss el-bâḳiyâtü ‘aleyhâ.*” (Sûdî 1871: 331)

8. Sûdî bazı beyitlerin Şeyh Sa‘dî’nin Bostan’ında olmadığını fakat şârihler yazdıkları için kendisinin de yazdığını ifade eder: “*Ma‘lûm ola ki mezkûr ḫikâye Hâzret-i Şeyh’uñ külliyâtında ba‘zı Bûstân nüşhalarında mevcûd degül. ‘Ale‘l-ḫuşûş ki bu ḫikâye mevcûd olan nüşhalarda bu beyt mevcûd degüldür. Lâkin şârihler yazdığıçün biz de taḳliden yazduğ iki (470)yirde.*” (Sûdî 1871: 470)

II. 2. 13. ŞEYH SA‘DÎ-İ ŞİRÂZÎ HAKKINDA DEĞERLENDİRMELER

Sûdî, Şeyh Sa‘dî’nin eğitim aldığı hocasından bahseder fakat onun şairliği konusunda olumsuz hiçbir değerlendirmede bulunmaz: “*Aḳvâl-i merdâni ya‘ni ehlu‘l-lâhi erligle ya‘ni cânü gönül ile işit. Hâşılı derûn-ı dilden sözlerini diñle. Sa‘dî‘den işidüp diñleme. Şeyh Şihâbü‘d-dîn Sehrurdî‘den işit ki Sa‘dî’nüñ pîridür. Sa‘dî anuñ naşîḫatıyla mutanaşşıhdur. Hâzret-i Şeyh’uñ menâḳıbında yazmışlardur ki pîriñ nazar-ı Hâzret-i Şeyh Sa‘dî Hâzret-i (397)Sultânü‘l-âşîkîn Şeyh-i rûz be-hânest güyend ki peder-i Hâzret-i Sa‘dî ḫâdim-i Hâzret-i Şeyh bûde ve çün Hâzret-i Sa‘dî mütevellid şüde be-ḫidmet-i Şeyh âverde ve Hâzret nazar fermûdeend u fermûde end ki ‘ışḳ-râ bahş mî-gerdîm bed ü hem naşîbî dâdîm ammâ mürşid-i Şeyh Şihâbü‘d-în Sehrurdîst ḳaddese‘l-lâhü ervâḫahüm.*” (Sûdî 1871: 397)

Şeyh Sa‘dî hakkında nezaketli bir dil kullanır, onu andığı her yerde bu saygısını göstermekten imtina etmez: “*Hâzret-i Şeyh rahmetü‘l-lâhi ‘aleyh ma‘rifet ve ḫikmet semtine sâlik olup buyurur*” (Sûdî 1871: 423); “*Hâzret-i Şeyh-i büzürk-vâruñ maḳsûdı budur ki...*” (Sûdî 1871: 567); “*Hâzret-i Şeyh ḳışsa münâsebetiyle ḫikmet beyân idüp buyurur*” (Sûdî 1871: 590); “*Hâzret-i*

Turkish Studies

Şeyh beyitde şan'at-ı tarîhî' ri'âyey eyledi, fe-tedebber." (Sûdî 1871: 28); "*Hzret-i Şeyh'ün kendi hakkında nâ-tamâm buyurduğu tavâzû' tarîhîyledür ki ekâbirün şânı budur.*" (Sûdî 1871: 52)

Sûdî bazı beyitleri şerh ederken *Bostan* şairinin nerelerde gezdiği ve kitabı nerede telif ettiği konularını açıklar: "*Bu söz delâlet ider ki Hzret-i Şeyh ekser rib'-i meskûnı seyr u seyâhat eylemiş ola.*", "*Ma'lûm olsun ki Hzret-i Şeyh bu kitabı Şam'da taşnîf eylemişdür*" (Sûdî 1871: 53)

Şeyh Sa'dî-i Şirâzi'nin mahlası hakkında şu açıklamayı yapar: "*Hzret-i Şeyhün zamânında pâdişâh olan Ebûbekr'ün oğlu Muhammed Sa'd idi. Ve Şeyh buña mu'allim olmuşdur. Ba'zılar didiler ki Hzret-i Şeyh Sa'dî mahlasıyla mütehalliş olduğu bu cihetdendir. Lâkin bu sözde nazar vardır. Zîrâ Hzret-i Şeyh seyyâhlığı zamânında bu mahlasla meşhûr imiş. Nitekim elçiligi zamânında Câmî'i Kaşğar'da Naḥvî Cüvânla muşâhabetden ma'lûmdur, fe-tedebber.*" (Sûdî 1871: 78)

Şeyh Sa'dî'nin bazı beyitleri hangi usulle yazdığını ifade eder: "*Hzret-i Şeyh bu beyti temsil tarîhiyle irâd eylemiş.*" (Sûdî 1871: 527); "*Hzret-i Şeyh takrîble kıışadan pend ü naşîhata şürû' idüp buyurur.*" (Sûdî 1871: 563); "*Ma'lûm ola ki kes'den murâd Hzret-i Şeyh olunca nu'ût ve şîfat-ı mezkûr nefis-i emri beyândur. Temedduḥ degüldür ki Hzret-i Şeyh'a i'tirâz vârid ola, fe-tedebber.*" (Sûdî 1871: 128).

II. 2. 14. REDDİYELER/ ELEŞTİRİLER

Sûdî şerhinde önemli unsurlardan biri de başka şârihlerin yanlışlarına işaret ettiği reddiyelerdir *Bostan Şerhi*'nde gramer, anlam, tercüme hataları, farklı nüshaların kullanımı ve imla ile ilgili reddiyeler görülür. Eleştirilerinde son derece serttir ve acımasız davranır. Bu durum Sûdî'nin kendinden başka şerh yazarları yakından takip ettiğini göstermesi bakımından önemlidir. Şârih eleştirilerini doğrudan şerh metnine dayandırmış ya da şerhte kullandıkları hatalı nüshaya dayandırmıştır. Sûdî, *Hafız Divanı Şerhi* ve *Gülistan Şerhi*'nde de benzer bir yol izlemiştir. Hafız Divan'ı şerhinin derkenarında: "Redd-i Şem'î, Redd-i Sürûrî, Redd-i Sürûrî ve Redd-i Şem'î" gibi notlar düşmüştür. (Kaya 2008, Hoca 1980) "Sûdî'nin Gülistân Şerhi'nde dikkat çeken hususlardan biri de Gülistân'ı şerh eden diğer şârihlere yaptığı reddiyelerdir. Şârih, kendi zamanında yahut kendisinden önce yapılmış diğer Gülistân şerhlerini baştan sona incelemiş, bu şârihlerle hemfikir olmadığı noktaları metnin içerisinde sık sık tekrarlamıştır. Şârihin reddettiği diğer 5 Gülistân şârihi ve bu şârihlere ait şerhlerin dili göz önüne alındığında şu tabloyla karşılaşılır: Sürûrî- Şerhü'l-Gülistân (Arapça), Şem'î- Şerh-i Gülistân (Türkçe), Lâmi'î- Şerh-i Dîbâce-i Gülistân (Türkçe), Hasan Kâfi- Şerh-i Gülistân (Türkçe), Ya'kub ibni Seyyid Ali- Şerhü'l-Gülistân (Arapça) (Yılmaz 2008: 283) *Bostan Şerhi*'nin baskı nüshasında 427 defa "reddiye" sözünü kullanır. Sûdî eleştirilerinde 206 defa olmak üzere en çok Şem'î'yi hedef almıştır. Daha sonra 117 defa eleştiriyle Sürûrî gelir, hem Sürûrî hem de Şem'î birlikte 111 defa eleştirilir. İki defa "Redd-i Şürrâhân" kaydı vardır. Bir defa da "Redd-i Kâfi" kaydı tespit edildi. Sûdî'nin diğer şârihleri reddettiği konuların başında gramer bilgisi hataları ve kelime bilgisi hataları ve çeviri yanlışları gelir. Kelimelerin metindeki lügat anlamlarının dışında kullanımı şerhin sağlamlığı açısından dikkat edilmesi gereken konudur. Sûdî Arapça ve Farsça gramer, belâgat ve şerh terimleri kullanır, ancak eleştiri söz konusu olunca eleştiri terimlerinin çoğunun Türkçe olmasını tercih eder.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

II. 2. 14. 1. GRAMERLE İLGİLİ REDDİYELER

Gramer eleştirilerinde; isim, fiil, zarf, sıfat gibi görevlerde kullanılan kelimelerin

kök veya gövdeleriyle ilgili eleştiriler ön plandadır. Bazan gramatikal açıdan eleştirisi yapılır: “*Pes “āferīn, āferīden'den müştakdūr” diyen aḥval-i iştikākdan āgāh degül imiş.*” (Sûdî 1871:4); “*Ne-dāred fi'l-i nefy-i müstaḥbeldür. “Dānīden'den, dānişden'den” diyenler sehv eylemişler.*” (Sûdî 1871: 11); “*Nehd fi'l-i muzāri'-i müfred-i gā'ibdür. “Nehīden'den nihāden'den” diyenler sehv eylemişler.*” (Sûdî 1871: 16); “*Pes “vaḥdet mübālağa içündür” diyen ve “bir vāfir āteş” diyen münkir söylemişler.*” (Sûdî 1871: 17); “*Şan'ān şād'uñ fetḥi ve sükūnıyla Yemen diyārın-da yir, mu'azzam şehriñ ismidür. Şan'ā aşlında mehmūzu'l-lāmdur. Ammā 'Acem nūn'la isti'-māl iderler. Nitekim bu lisāni tetebbu' idene ma'lūmdur. Nitekim Şeyḥ-i 'Attār Cevāhir-i Zāt adlı kitābında ĩrād eylemişdür, beyit:Eger kāfir şevī çün Şeyḥ-i Şan'ān/ Tu kerdī 'aḳbet der-küll-i müslimān“Bes nūnla ḥatādur” diyen ḥatā eylemiş. Ma'lūm ola ki mezkūr nūn sākin oḳınmaḳ gerekdür*” (Sûdî 1871: 115); “*Sebzī yā'sına ḥarf-i maşdar ve ḥarf-i vaḥdet” diyen işābet eylememiş.*” (Sûdî 1871: 226)

II. 2. 14. 2. ANLAMLA İLGİLİ REDDİYELER

Sûdî'nin, diğēr şārihlerin verdiği yanlış veya eksik anlamlar sebebiyle metindeki kelime veya kelime gruplarına yaptığı değerlendirmeler ešetiri konusunun önemli kısımların-dandır.

II. 2. 14. 3. KELİME VEYA KELİME GRUPLARINA VERİLEN YANLIŞ ANLAMLAR Metinde geçen herhangi bir kelimenin, metin içerisindeki yerine göre mecazî ve yan anlamları düşünülmezsizin lügat anlamının verilmesi Sûdî'nin reddettiği hususlardandır: “*Ma'lūm ola ki Zuḥal yedinci felegūñ yıldızıdur. Pes keyvān zıkrinden murād felek sābi' üzere dimekdür. Perde zıkrı bunda aña göredür ki selātinūñ da'imā nāmūsiye içinde yaturlar. Pes “keyvān üzere diyenler” musāmaḥa eylemişler.*” (Sûdî 1871: 191); “*Pes ‘tek bunda tekīden ma'nāsına maşdardur’ diyen ism-i maşdarı bilmezmiş.*” (Sûdî 1871: 32); “*Fıkr ve fikret lafzān-i müterādifāndur” diyen fikirsiz söylemiş.*” (Sûdî 1871: 30); “*Yaldırayıcı kevkeb gibi” diyen ḥatāsi rūşendür. “Bir yaldırayıcı dir idi” diyen de artık söylemiş.*” (Sûdî 1871: 196)

II. 2. 14. 4. TERCÜME HATALARINDAN DOĞAN EKSİK VEYA KUSURLU İFADELER

Metinde geçen beyti veya cümleyi nesre çevirme sırasında ortaya çıkan bazı eksik çeviriler de Sûdî tarafından reddedilmiştir: “*Mısrā'-i şānīnūñ ma'nāsını “naḥ'ını döşe ve ḳānını dök” diyen muḥālif ma'nā virmiş fe-tedebber.*” (Sûdî 1871: 262); “*Mısrā- 'i şānī 'sūḥan goftenen der-zebān āferīn' idüp mezkūr mısrā- 'i nüşḥa iden ma'lūmdur ki bu kitābı ve nüşḥalarını mütetebbu' degül imiş.*” (Sûdî 1871: 4); “*Ma'lūm ola ki “iki mısrā' evvelinde vāḳi' olan ḥarf-i nefyler mecmū' mısrālara ḳayddur” diyen işābet eylememiş, “cevr-i Ḥudā'ya ḳayd düşünrüp ‘özü getiricileri cevr ü ḳahr ile sürmez” diyen de işābet eylememiş.*” (Sûdî 1871: 7); “*Bīnīd'ūñ muḳaddem mef'ūlidür, fi'l-i muzāri'-i müfred-i gā'ibdür. Bīnīden'den, dīden'den aḥz idenler ḥatā-yı fāḥiş eyilediler, fe-tedebber.*” (Sûdî 1871: 8); “*Ve be-ker-dār 'ibārātında bā yirine zā yazan cemī' nüşḥalara muḥālif yazdığından ḡayri ma'nā-yı muḥaşşalı yoḳdur. Ma'lūm ola ki beyitte gā'ibden muḥātāba iltifāt san'atı ri'āyet olmuşdur. Pes sana't-ı iltifātı bilmeyüp mısrā'-i şānīnūñ ma'nāsını “çünki ol bende girü geldi” diyen ma'nā-yı beyti lezzet-i kelāmı hiç anlamamış.*” (Sûdî 1871: 9); “*Diğēr birāderden murād büyük ḳardeşdür” diyen 'indī söylemiş, te 'emmül’*” (Sûdî 1871: 244)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

II. 2. 14. 5. BELÂGAT VE RETORİKLE İLGİLİ REDDİYELER

“Ma‘lûm ola ki beytüñ ibtidâsında ve intihâsında vâkı‘i olan hîş lafzı

reddü‘l‘acz‘ale‘s-sâdr tarîkiyledür. Ve ammâ ‘arûzda vâkı‘ olan hîş ile bu ikisi beyninde tecnîs-i tām tarîkiyledür. Fe-te‘emmel.” (Sûdî 1871: 370) “Ma‘lûm ola ki bu kitâb bir vezn üzeredür ki baħr-i müteķârîb dirler.” (Sûdî 1871: 4), “Ma‘lûm ola ki ħasîb‘üñ aşlı ħisâbdur. Ķâfiye zârüretiçün elif yâ‘ya ebdâl olundı. Ve bu ebdâla ‘ilm-i ħâfiye iştilâhında imâle dirler.” (Sûdî 1871: 21)

II. 2. 14. 6. İMLÂYLA İLGİLİ REDDİYELER

“Dürü” yirine “bedü” yazanlar şahih nüshalara muħâlif yazmışlar.” (Sûdî 1871: 55);

“Ne-dâr yirine niyâ-bed yazan şahih nüshalara muħâlif yazmış.” (Sûdî 1871: 65); “Nihâd fi‘lini hâ-i resmiyle nihâde yazanlar ma‘nâ cānibine nāzır olmamışlar.” (Sûdî 1871: 66); “Çü üyi yirine cüvānî yazan cemî‘ nüshalara muħâlif yazduğundan ħayri maħalle aslâ münâsebeti yoğdur, te‘emmel.” (Sûdî 1871: 68); “Bîş bā-yı ‘Arabiyle ħayd idüp ma‘nâsını başiretle beyân eyleyen isti‘mâllerden bî-ħaber imiş” (Sûdî 1871: 390);

II. 2. 14. 7. FARKLI NÜSHALARIN DEĞERLENDİRİLMESİYLE İLGİLİ REDDİYELER

“Ba‘zı nüshada ne bir ħükm-i şer‘ vâkı‘dür. Sürürî‘de ol nüsha‘i ihtiyâr eylemiş. Lâkin ihtiyârında nağar vardur, fe-te‘emmel.” (Sûdî 1871: 170); “Ya‘ni ba‘zı nüshada temerrüd vâkı‘dür. Nün-ı nâfiye ile lâkin, şihhatında ve ānı ihtiyârda nağar vardur.” (Sûdî 1871: 177); “Ba‘zı nüshada “be-ħidmet be-dîn merğ-zâr enderem” vâkı‘dür. Yine mezkûr ma‘nâya. “Merğ-zâr çayırlu ve çimenlu yire diler” diyen merğ-zârı bilmezler imiş.” (Sûdî 1871: 188); “Ba‘zı nüshada “ze-ser” yirine “be-ser” vâkı‘ olmuş ki ma‘nâ böyle olur ki “bir ħün bir ulu senün başuñâ düşer ya‘ni saña cefâ ider” diyen tezriğ-i ma‘nâ virmiş. Ķarîb ululığ eylemiş. ‘Afa‘l-lâhü ‘anhü.” (Sûdî 1871: 267)

II. 14. 6. REDDİYELERİN LİSTESİ

1. Bazı eleştiri terimlerine örnek verilmiş, fakat çok fazla sayıda eleştiri terimi tespit edildiği için bunların tamamına örnek verilmemiştir. Burada belirlenen eleştiri terimlerinin bütünü liste halinde sunulmuştur. Eleştiri terimi verildikten sonra Şerh-i Bostan‘ın Matbaa-i Amire tarafından yapılan baskı nüshasına göre sayfa numarası verilmiştir.

‘indî söy-:Kişisel, kendine göre ifade etmiş. (Çü didend k‘evşâf-ı ħulkeş nigûst/ Be-ħâb‘aş hevâ-ħâ‘h küştend vü düst) Çü ħârf-i ta‘lîl ve ki ħârf-i beyân. Evşâf vaşfuñ cem‘idür. Ki bunda na‘t ve şıfat ma‘nâsınadır. ħulğ‘a izâfeti lâmiyyedür. ħulğ ħâ‘nuñ zammıyla ħüy, ‘âdet ma‘nâsınadır. ħâ‘nuñ fethiyle ya-zup zât ma‘nâsına beyân eyleyen muħâlif beyân eylemiş. Mene sen de evşâf ve ħulkeş de cā‘iz-dür. ħârf-i ‘atıf ile diyen bî-ma‘nâ ve ‘indî söylemiş. (s.140)

ehl-i başiret: İyiyi ve doğruyu ayırt etmesini bilen kimseler. Şinevî fi‘l-i emir ekleyüp mısra‘-i

evvelün ma'nāsında naşihat kabul eyle zirā ehl-i başiret olan kimseler ve mışrā'-i şānīnün ma'nāsını "kalblerinde hiç kin saçmazlar ya'ni 'adavet idüp kimseye in-tikām kaçdın itmez-ler" (415) diyen iki mışrā' uñ bile ma'nāsına vāşıl olmamış. (s.415)

ehl-i furs: Farsçayı iyi bilenler. (Çü merdānegī āyed ez-reh-zenān/ Çi merdān-ı (109)leşker çī

hayl-i zenān) Çü harf-i ta'līldür. Merdāne ve şāhāne ve dervīşāne ve gayrılarda ehl-i furs ihtilāf eylediler. Kimi didi ki elif ve nūn ve hā-yı resmī mecmū'u tesbīt ve taḥşīş ma'nāsını ifāde ider. Ya'ni merde, şāha ve dervīşe mensūb ve maḥşūş dimekdür. Ve kimi didi ki elif ve nūn edāt-ı cem'dur. Ve hā-yı resmī yalañuz nisbet ve liyāḳat ma'nāsını ifāde ider.(s.109)

ekābir: Konuyu iyi bilen, söz sahibi kimseler. (Maḥşūl-i Beyit):Dāniş-verden pādīşāh

mezkr taḳrīr ve beyān ı işidince erkān-ı devlete ve a'yān-ı ḥāzrete nāzar idüp didi. Ya'ni anda ḥāzır olan ekābir ne söyledi bundan ḥūbrek ve laḳīfrek lafz ve ma'nā isteme. Ya'ni feşāhat ve belāgat ancak bu olur. Ḥāşılı edāsı lafzı ve ma'nāsı bī-nazīr ve bī-mişāldür. Bundan ziyāde olmaz.(s.164)

erbāb-ı lügat: Sözlük yazmış kimseler. (Melik bā-dil-i ḥīş der-goft u gū/ Ki dest-i vizāret

sipāred be-dū) Bā harf-i muşāḥabet, dil-i ḥīş lāmiyyedür. Kendi gönlüyle ma'nāsına. Goft u gū lügatda söz ve sav ma'nāsınadır ammā bunda murād tedbīr ve müşāveredür. Ki harf-i beyān goft u gūdur. Dest-i vezāret lāmiyyedür. Dest lafz-ı 'Arabīdür, şādr-ı meclis ma'nāsına. Ba'zı nüşhada dest yirine şādr vāḳī'dür. Gene evvel ma'nāyadır. Vizāret maşdardur ve o da fetḥi ve kesri cā'iz-dür. Lākin kesri meşhūrdur. Mu'āvenet ve nuşret ma'nāsına vezīr fa'īl bi ma'nā fā'ildür. Mevāzir ma'nāsı-na. Ekīl, mevākīl ma'nāsına olduğu gibi. Ḥāşılı vezīr vāv'uñ kesriyle lafz-ı müsterekdür. Mu'ā-venet ve şiklet ve günāh ve salāh ve arka yükü beyninde. Pes erbāb-ı lügat vezīri (134)bunların cem'isinde iştikāḳ eylemişlerdür, ba'zı te'vīlāt ile. (s.133)

āgāh degül i-: Konudan bilgisi olmayan. (Pes āferīn, āferīden'den müştāḳdür diyen aḥval-i

iştikāḳdan āgāh degül imiş.)(s. 4)

sehv eyle-: Yanlış yapmış. Pes bu mışrā' ı Ḥudā-vend'e şıfat i'tibār iden sehv eylemiş.(s. 4)

mütetebbu' degül i-: Kitap okumamış. (Mısrā- 'i şānī "sūḥan goftenen der-zebān āferīn"

idüp mezkr mışrā- 'i nüşha iden ma'lūmdur ki bu kitābı ve nüşhalarını mütetebbu' degül imiş.) (s. 4)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

hâk edâyi eyle- Gerçeği ifade etmemiş. (*Gerden-firâz'ıñ ma'nâsını boynı yuğaru diyen hâk*

edâyi eylememiş.)(s. 7)

da'vâ ey- İddia etmek. (*Zirâ ism-i fi'ldür. Kerden'den müştak diyecek inkâr (9)idüp kerd*

kâf'ıñ fetih ile degül kesriyledür fi'l ma'nâsına diyü da'vâ eyledi.)(s. 9)

ğalağ eyle- (s. 63), şahih nüşhalara muhâlif yazdığından ğayrı: (s. 12), ğarib ma'nâ taşavvur eyle-: (s. 195), ğarib ma'nâ taşvir eyle-: (s. 108), ğarib-i terkib peydâ idüp 'aceb ma'nâ taşvir eyle-: (s.111), ahşâl-i ist'mâlden bigâne i-: (s. 228), ahvâl-i iştikâkdan haber-dâr degül i-: (s. 63), şovuğ demür döğmiş ur dimekdür: (s. 502), artık söyle-: (s. 143), aşığıdan söyle-: (s. 486), âşikâre hağâ eyle-: (s. 465), başdan mağşûda varma-: (s. 71), başdan hağâ eyle-: (s. 295), bâtil müde'â: (s.9), bâtil zu'üm: (s. 9), beyiten mağşudı aňlama-: (s. 62), beyitüñ ma'nâsıyla bî-tağrib ceng eyle-: (s.11), beyitüñ murâdına vâşil olma-: (s. 77), beyninden murâda vâşil olma-: (s.344), beyte ziyâde ağır ma'nâ vir-: (s. 384), bî-aşıl bilmez i-: (s. 259), bî-aşıl i-: (s. 205), bî-behre i-: (s. 52), bî-hiç söyle-: (s. 220), bilmez i-: (s. 29), bî-ma'nâ ve 'indî söyle-: (s.140), bî-haber i-: (s. 19), bî-hâl i-: (s.193), bir ma'nâ muhâşşalı da yoğdur: (s. 100), bî-sebeb tut-: (s. 569), bî-sened söy-: (s. 194), bî-vecih söyle-: (s. 172), böyle taşarrufdan rüçü' eyleye-: (s. 111), böyle yazanüñ Fârisisi bundan ma'lümdür:(s. 285), damağında lezzet-i Farisî yoğı-: (s. 64), diyen gec tabî' kimsenüñ böyle yâveleri bî-'add ü bî-haddür: (s. 523), diyen hem terkibde hağâ eylemiş hem ma'nâda: (s. 594), diyen nâ-pâk eylemiş: (s. 480), diyen hayli müselmânlık izhâr eylemiş: (s. 439), diyen katı 'acemî imiş: (s. 17), diyen kâti güc gitmiş: (s. 516), diyen zenâna iş işlemiş: (s. 593), diyen zenlik eylemişdür:(s. 522), 'aceb ğâfil i-: (s. 395), 'aceb kişi imiş: (s. 417), eşer nice git-: (s. 182), 'Ayn yirine ğayn yazup ma'nâsını firifte şüde ile beyân eyleyen firifte ol-: (s. 395), ebter i-: (s. 57), edâda İbhâm eyle-: (s. 302), edâda musâmağa eyle-: (s. 79), edâda hağâ eyle-: (s. 244), edâda kuşur eyle-: (s.183), 'ırağ ma'nâsına hayli dürilmiş: (s. 533), 'indiyyât-ı feşârât söylemede sağt-ı kudretli i-: (s. 128), eksük söyle-: (s. 213), eyi mülâkât eyleme-: (s. 226), eyüeyleme-: (s. 46), fâ'idesüz söylemiş: (s. 405), Farisî'den hağz almamış: (s. 15), farğ eylemez-: (s. 54), fâsid eylemiş: (s. 528), fehm eyleme-: (s. 87), fehvâ-yı beyti ağılat-: (s. 174), fûrû mâyelik it-: (s. 298), fikirsüz söyle-: (s.351), girüden söylemiş: (s. 460), hem lafızda hağâ eylemiş hem ma'nâda: (s. 308), henüz Fârisî lüğatların tettebbu' eyleme-: (s. 84), hiç aňlama-: (s. 9), hiç vechile kâbil-i ta'mir degüldür: (s. 121), işâbet eyleme-: (s. 83), idrâk eyleme-: (s. 205), idrâk aşhâbı: (s. 9), iftirâ eyle-: (s. 21), inkâr i-: (s.192), izhâr-ı cehl eyle-: (s. 281), ihtiyârında nazâr vardur: (s. 170), isti'mâlât-ı 'Acem'den bî-behre i-: (s. 423), isti'mâllerden bî-haber i-: (s. 390), istihsân eyle-: (s. 9), istikâmet üzere gitme-: (s. 154), kelimât-ı 'Acem'üñ isti'mâlâtına vâkıf ol-: (s. 9), kibrinden çıkandan bî-haber imiş miskîn: (s. 322), lağv söyle-: (s. 88), lafzı ve ma'nâyı öldür-: (s. 518), ma'nâ cānibine nāzır olma-: (s. 66), ma'nâda bid'at eyle-: (s.301), ma'nâdan ırağ tolaş-: (s. 220), ma'nâ-'i ānı fāş eyle-: (s. 446), ma'nâsına ahz idenleri mu'āhaze eylemek gerek: (s. 13), ma'nâsını ancak kendi bil-: (s. 35), ma'nâsını helâk eyle-: (s. 365), ma'nâsını viren hâk edâdan girü kal-: (s. 524),

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

ma'nāya şiklet vir-: (s. 416), ma'nāya zafer bulma-: (s. 342), ma'nāya haķāret eyle-: (s. 513), ma'nāya siġeg üşür-: (s. 399), ma'nāyı beyte vāşıl olma-: (s. 32), ma'nā-yı beyti istikāmetden kaķ eyle-: (s. 427), ma'nā-yı beyti yaramaz yaturmuş:(s. 549, ma'nāyı dest-i terzīķden ħalāş eylememiş: (s. 418), ma'nāyı eyi bitür-: (s. 377), ma'nāyı firāķa düşür-: (s. 518), ma'nāyı muĥālif rivāyet eyle-: (s. 540), ma'nā-yı müstaķimde güm ol-: (s. 29), ma'nā-yı müstaķimden pest derce irāķ düş-: (s. 224), ma'nāyı ney gibi iĥrāķ eyle-: (s. 589), ma'nāyı ĥāķe düşür-: (s. 454), ma'nā-yı ĥaķīķate ĥaml eyle-: (s. 376), ma'nāyı tamām iĥrāķ eylemiş: (s. 595), ma'nāyı ĥarañu bucaġa koy-: (s. 518), ma'nā-yı taşradan söyle-: (s. 510), ma'nāyı ĥatı alĥaķtut-: (s. 182), ma'nāyı ĥatı ĥirkin yirde aş-: (s. 518), ma'nāyı ĥoltuķdan söyle-: (s. 454), ma'nāyı ĥurud-: (s. 561), ma'nāyı yaramaz batur-: (s. 213), ma'nāyı yaramaz işit-: (s. 574), ma'nā-yı zindāna ĥabs eyle-: (s. 478), maĥalle aslā münāsebeti yoķdur: (s. 12), meges ĥanadınca iz'ānı yoġımış: (s. 584), muĥālif yaz-: (s. 55), muĥkem şovuk edā eyle-: (s. 413), müsta' mel kelime añlamaz-: (s. 157), ne aşlımı bilür ne fer'ini: (s.300), ne beyitden murādı bilmiş ne hicv-i meliĥ ne tariķle olur bil-: (s. 87), ne ta'ķid'i añlamış ne beytüñ feĥvāsını: (s. 102), nefsi kelimeden i'tibār eylediġi fāsiddür: (s. 95), nice cihetden ĥasāset ve denāset eyle-: (s. 337), ĥaber-dār degül i-: (s. 87), ĥabı u 'işve eyle-: (s. 77), za'f-ı mülāhazadundur: (s. 198), ĥalt-ı kelām eyle-: (s. 53), zann-ı fāsıd eyle-: (s. 75), ĥarf-i maşdar tutan münkir-: (s. 427), ĥased ile ġıbtā farķ eylemez i-: (s. 269), ĥaķ edāyı eyleme-: (s. 244), ĥaķā ey-: (s. 22), ĥaķāsı rüşendür: (s. 196), ĥaķā-yı fāhiş eyle-: (s. 216), ĥaķķ-ı edāyı virme-: (s. 66), ĥayāl-i fāsıd eyle-: (s.585), ĥayli şiklet vir-: (s. 142), ĥayli gerginlik eyle-: (s. 352), zerre deñli ĥaber-dār degül i-: (s. 331), ĥilāf söylemiş: (s. 522), ĥilāf yire şarf eyle-: (s. 46), oldıġından ġāfil i-: (s. 34), olur zānn ider-: (s. 58), ĥüb ma'nā beyān eyleme-: (s. 331), perişān söyle-: (s. 217), Pes önünde diyen önini ve ardını farķ ider degül i-: (s. 10), raĥb u yābis söylemeġe ve terzīķ ve nā-ma'ķül ma'nā virmeġe 'acep ĥādir i-: (s. 58), rüstāyilik eyle-: (s. 61), siyāk ve sibāk-ı kelāma nāzırdegül i-: (s. 75), süküt eylese böyle terzīķ-i ma'nā virmekden evlā i-: (s. 114), şaĥşuñ táb'ında zerre ĥadar istikāmet yoķ i-: (s. 140), taķşir eyle-: (s. 34), teferrüd eyle-: (s. 330), tefsir iden tefsir eyle-: (s. 124), terzīķ-i ma'nā virene iltifāt olunmasun: (s. 378), tezirīķ yaz-: (s. 36), ĥābil-i ĥiĥāb degüldür: (s. 282), ĥatı alĥaķ söy-: (s. 194), ĥatı bī-i'tibār imiş miskin: (s. 220), ĥatı yaramaz yirde tur-: (s. 224), ĥatı yuķarıdan söyle-: (s. 257), ĥavī ĥaķā eyle-: (s. 225), ĥaziyye'i 'aks eyle-: (s. 351), ĥız naķşı ma'nā vir-: (s. 594), ĥızılı ĥarayı farķ ider degül i-: (s.284), üslub-ı 'Acem'e daĥi muĥālefet eyle-: (s. 79), yānından söyle-: (s. 449), yañlış di-: (s. 415), yāve söyle-: (s. 80), zā'id söyle-: (s. 82), zā'id söz söylemede 'aceb maĥāreti var-: (s. 53), ziyāde icmāl eyle-: (s. 12), ziyāde işbā' it-: (s. 69), ziyāde ĥillet-i te'emmul ile mülāhaza eyle-: (s. 120).

2. Sûdî kimi zaman da beġendiġi ve katılmış olduġu yorumları ifade etmekten çekinmez:

diyem ulu edā eylemiş: (Meger ber-tu nām-āverī cümle kerd/ Ne-yāverdi ez-za'f-ı ne-tāb-ı ne-

berd) Meger bunda yoĥsa dimekdür. Nām āverī yā ĥarf-i tekir ve ibhām. Nām āver'den murād Ĥātemdür. Bes bā'yı ĥarf-i vaĥdet tutan ve ma'nāsını ulu ya'ni bahādır diyem ulu edā eylemiş. (s. 455)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

ma'nāya hüsün virmiş: (*Yekî hürde ber-şāh-ı ğazneyn girift/ Ki husnî ne-dâred Ayâz ey şî-*

kift) *Hürde bunda eksiklik ma'nâsınadır, murâd dahl ve ta'n. Der ħarf-i şıla, şāh-ı ğazneyn lâmiy-yedür. Ki murâd Sulţān Maĥmūd Sebükteğindir. Ğazneyn ve ğaznev ğayn'uñ ve nūn'uñ fethi ve vāv-ı aşlıyye ile serĥad-ı Türkistān'da Sulţān Maĥmūd mütevellid oldığı şehriñ ismidür. Ki ħarf-i ta'lîl, ĥusnî yâ ħarf-i ihām ve tenkîr ve ħarf-i vaĥdet tütup ma'nâsını "ki ayaz bir ĥusün tütmez" diyen ma'nāya hüsün virmiş.* (s. 560)

3. Sûdî kimi zaman da kendinden önce *Bostan ve Gülistan*'a şerh yazan bütün şarihlerin

yanlış yazdıklarını söylemekten kaçınmamıştır: "şāĥîĥ nüşhalara errek şāriĥān muĥālif yazmış: (*Gedāyān ez-pādişāĥî nefūr/ Be-ümmîdeş ender gedāyî şabūr*) *Gedāyān'uñ izafeti beyāniyyedür. Gedāyānî yâ ile yazup yâ'yı ħarf-i vaĥdet tütan şāĥîĥ nüşhalara errek şāriĥān muĥālif yazmış.* (Sûdî 1871: 504); "Bu beytün ma'nâsında şāriĥler şöyle icmāl eylemişler ki murâd aşlâ fehm olunmaz" (Sûdî 1871: 73); "Niteki şāriĥler birbirine taĥlîden böyle yazmış" (Sûdî 1871: 53); "Şerrāĥuñ ba'zısı evvelki taĥrîre kaşr eylemiş ve ba'zısı şāniye, lâkin kaşrları taĥşîrden ĥālî degül. (Sûdî 1871: 11); "Şāĥîĥ nüşhalarda ki tâbirine mekr vâĥî' dür temennâ için. Biz de şāriĥlere i'timâd idüp ki tâ yazdık ba'dehü nüşhalara mürâca'at idüp gördük ki hep mekr vâĥî' olmuş. Pes 'ahd eyledük ki min ba'd şāriĥler nüşhasına i'timâd eylemeyüz. Ĥāşılı mışrâ-i ulâ ki aşĥâb-ı ĥulüb, erbâb-ı ĥâl diyeler." (Sûdî 1871: 63); "Ma'lûm ola ki bu dört beytün feĥvâsına şāriĥler vâsil olmamışlar." (Sûdî 1871: 384)

II. 2. 15. SÛDÎ'NİN ŞERH YAPARKEN KULLANDIĞI MALZEMELER

Sûdî'nin *Bostan Şerhi*'nde şerh yapılırken belaĥat terimleri, şerh terimleri ve gramer terimleri gibi ilimlerden faydalanılır. Sûdî bir kelimenin gramer ve anlam yönünden açıklamasını yaptıktan sonra konuyu geliştirirken şerh terimlerinden yararlanır.

II. 2. 16. SÛDÎ ŞERHİNDE ARKAIK KELİMELERE YER VERİR

Sûdî şerhinde eski Anadolu Türkçesiyle yazılmış ekler olduğu görülür: "-ısar/-iser" ekini gelecek zaman anlamında kullanmıştır: "Eyleyisersin, olıser, ölıser, uçıser, irişmeyiser, görmeyiser" gibi. Eski Türkçe'de ve Eski Anadolu Türkçe'sinde kalıcı isimler/sıfatlar türetmek için "-aĥan/-egen" eki vardı. Günümüzde "olaĥan" kelimesi gibi bazı örnekleri görülen bu ek terk edilmiştir. Bu ekle türetilmiş sıfatları şunlardır:

aĥlaĥan: giryān: s.481.

aĥaĥan: revān: s. 391.

depegen: leked-zen: s. 499.

dileyegen: hā'hān: s. 63.

dökülgen: rızān: s. 406.

göregen: nazār: s. 564.

isteyegen: Hā'hān: s. 63.

kesegen: mûş: s. 469.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

seğirdegen: s. 291.

tıtağan: dārā: s. 131.

utağan: hacîl: s. 396.

yilegen: devân: s. 428.

yürügen: revân: s. 292.

İstek çokluk 1. şahıs ekleri “-vüz” şeklinde iki yerde kullanılır: “ferû bürde’ye mef’ül taqdîr idevüz”, “girevüz” örneklerinde olduğu gibi. (-ıca/-icek) “-ınca/-ince” anlamında kullanılan bir zarf-fiildir. Türkiye Türkçesinde kullanılmayan bu ek metinde sıkça kullanılır. “Mübârek huyulı ulu gulâmını ağlar göricek sü’âl eyledi.” (s. 421) (-dukta/-dükte) “Merkeb balçığa düşdükde” (s. 462)

Bostan Şerhi’nde arkaik (eskicil) yapıda pek çok kelimenin varlığı da dikkat çekicidir. Kelimelerin eskicil olup olmadıkları konusu dilcilerin hazırladıkları akademik yayınlardan ve XIII. yy.da kullanılmış eskicil kelimeleri sayan Clouson sözlüğü ve diğer sözlüklerden yararlanılarak tespit edilmiştir. Sûdî’de arkaik kelime kullanımıyla ilgili bir çalışma yapılmıştır. (Okatan 2013)

II. 2. 17. ESERİN YAZARININ PSİKOLOJİK DURUMU

Bostan Şerhi’nde şairin psikolojisiyle yansıtacak açıklamalar görülmez, ancak şair hakkında hangi üslupla konuştuğunu beyan eder: “*Hâzret-i Şeyh hükemâ-i ‘âmm tarîhiyle buyurur sen şikâyetcinüñ ve mutazallimuñ feryâd ve figânın kande işidebilürsin yatağun yedinci felekedür.*” (Sûdî 1871: 191)

Şerhin yazıldığı devrin şiir anlayışı hakkında açıklamada bulunmaz.

IV. 3. AŞAMA: “MAHSÛL-İ BEYT DİYE İSİMLENDİRİLEN TERCÜME/ YORUM KISMI

Kelime seviyesinde analizler yaptıktan sonra incelemesinin bir üst boyutuna geçer ve “mahsûl-i beyit” veya “mahsûl-i mısra” başlığı altında cümlelerin anlamını açıklayarak şerhini tamamlar. “*(Mahsûl-i Beyit) Mezkûr sipâhiyi yanuña aldığun taqdirce yemini ve ‘ahdi sebebiyle âni muhkem futma. Ya’ni andına ve ‘ahdine i’timâd idüp andan emîn olma. Üzerine bir gizli gözcü naşb eyle ya’ni havâle eyle ki dâ’imâ ahvâlini teccessüs eylesün.*” (Sûdî 1871: 364); *(Nev âmûz-râ rîsmân kon dirâz/ Ne beksel ki dîger ne binîş (365)bâz)* “*(Mahsûl-i Beyit): Yanuña taze gelmişün ipini uzat ya’ni bir uğurdan şıkma bir miqdâr. İrhâ-i ‘inân eyle ki saña me’nûs olsun. Ammâ ipini kâf’ eyle. Ya’ni hıfz ve sıyânetde ihmâl idüp âni kendi hâline koma ki bir dağî âni görmezsin ya’ni kaçır gider. Hâşılı bende-i nev-âmedeî toğân cinsine teşbîh ider ta’lîmde, fe-tedebber.*” (Sûdî 1871: 365)

SONUÇ

Bostan Şerhi’nin şerh tekniğinin ortaya konulduğu bir araştırma yazısı hazırlandı. *Bostan Şerhi*’nde, Osmanlı sahası şârihlerinin şerh yazma nedenleri hakkında bir takım ipuçları bulunmaktadır. Sûdî’nin ifadelerinden de anlaşıldığı üzere, şârihin bu eseri kaleme alma sebeplerinden biri, medresede Farsça öğrenen talebeler için kaynak bir esere ihtiyaç duyulmasıdır. Bilindiği üzere Osmanlı medreselerinde Farsça öğretiminin başlıca kaynaklarından ikisi de *BostanveGülistan*’dır. İçerisinde ince manalar barındırmasının yanı sıra, klâsik Farsça’nın hâkim

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

olduğu müstesnâ metinlerden olması *Bostan ve Gülistan*'ı Farsça öğrenimi konusunda başucu eserler hâline getirmiştir. Şârihin bu metni Farsça öğrenen talebelere yardımcı olmak maksadıyla kaleme aldığını söylemesi, bizdeki şerh faaliyetlerinin sebepleri arasında anlaşılması güç bir metni anlaşılır hâle getirmek için türlü yönleriyle ortaya koymanın da olduğunu göstermektedir. (Yılmaz 2008)

Eserden anlaşıldığına göre XVI. yüzyılda şerh eserlerinin çoğalmasa sebeplerinden biri de şârihlerarasındaki rekabetin hızlanmasıdır. Sûdî'nin *Bostan Şerhi*'nde üç ayrı şârihi tenkit eden bir metot izlemesi, kendisinden önce yapılan şerhleri beğenmeyerek daha güzel bir şerh yazma anlayışının bir sonucudur.

Sûdî'nin *Bostan Şerhi* kendine has birçok özelliği içinde barındıran eserdir. Sûdî'nin klasik şiir şerhi geleneğine uygun olarak yazdığı eserde eklerin üzerinde ayrıntılı olarak durulmuş yanlış okumlardan doğan hatalar veya bilgi eksikliğinden ortaya çıkan yanlış tanımları eleştirir. Kelime sonlarına veya kelime başlarına gelen eklerin hangi ek oldukları, kelimeye ne anlam kattıklarını şerh boyunca tekrarlanmıştır. İsimler, sıfatlar, zamirler, zarflar, fiiller, isim tamlamaları ve sıfat tamlamaları ve cümle öğeleri üzerinde detaylı olarak durulmuştur. Kelime isimse özel isim mi (*ism-i has*), cins isim mi (*ism-i âm*) olduğu, hangi kelimedenden türediği gibi ayrıntılara girmiştir. Kelime sıfatısa birleşik sıfat mı (*vâsf-ı terkîbî*), sayı sıfatı mı, belirsizlik sıfatı mı, soru sıfatı mı olduğu hakkında malumat verilmiştir.

Kelime zarfısa yer zarfı mı (*zarf-ı mekân*), zaman zarfı mı (*zarf-ı zaman*), sebep gösteren zarf mı olduğu hakkında bilgi sunulmuştur. Kelime zamirse birleşik zamir (*zamir-i muttasıl*) mi, ayrı yazılan zamir mi (*zamir-i munfasıl*), soru zamiri mi, işaret zamiri mi olduğunu belirtilmiştir. Kelime fiilse Arapça fiil mi yoksa Farsça fiil mi, fiilin hangi zamanda ve hangi şahısta olduğu, olumlu mu olumsuz mu, etken mi edilgen mi, geçişli mi geçişsiz mi, mastar fiil mi türemiş fiil mi olduğuyula alakalı bilgileri sıralanır. Bu bilgiler fiilin geçtiği her yerde tekrarlanır. Cümleler hakkında da tekrarlanan bilgiler okuyucuyu sıkacak mahiyettedir. Cümlede bulunan fakat cümlelerin hiçbir ögesi olmayan unsurların cümle dışı unsur olduğu bilgisini verilir. Kelimeleri gramer yönünden analiz ettikten sonra lügat anlamlarının ve bu bağlamda kazandığı anlamının ne olduğundan bahsedilir. Terkiplerin anlamalarını verir. Beyit içinde geçen dağ, ırmak, şehir gibi yer adları, mitolojik veya tarihi şahıs adları, zamanlar, ülkeler, hastalıklar, savaşlar, peygamberler tarihi, İslamî bilgiler vb. hakkında açıklamalar yapar.

Sûdî'nin kullandığı bu şerh terimlerine aynı yüzyılda ve daha sonraki asırlarda yazılmış şerh metinlerinde de rastlanmaktadır. Sözelimi dilbilgisiyle ilgili terimler, bu tip şerh metinlerinde kullanılan ortak dilin nünuneleri durumundadır.

Sûdî, şerhinde kendi yaşadığı, tanık olduğu veya duyduğu olaylardan söz eder. Ayet ve hadislerden, Türkçe, Arapça veya Farsça şiirlerden bir konuya tanık gösterir. Sûdî kelimelerin bu şekilde analizini yaptıktan sonra (mahsûl-i beyt) başlığını koyduğu bölümde beyitin anlamı verir ve şerhini tamamlamış olur. Bundan sonra diğer beyite geçer. Sûdî'nin, *Bostan Şerhi*'nde tekrarlanan gramer bilgilerinden dolayı okuyucuda bıkkınlık hissi uyandırması kaçınılmazdır.

Sûdî'nin şerh metodunun birincil özelliklerinden biri olan reddiye, aynı devirde aynı metne şerh yazmış ve Osmanlı coğrafyasının değişik vilayetlerinde yaşayan farklı şârihlerin birbirlerinden haberdar olduğuna işaret eder. Modern tenkit türünün ilk örneği konumundaki bu reddiyeler, bizdeki tenkit tarihinin başlangıcını XVI. yüzyıla kadar taşımaktadır. (Yılmaz 2008) Sûdî kendisinden önce *Kitab-ı Bostan*'ı şerheden Sürûrî ve Şem'i'yi, ekleri yanlış tanımladıkları ve kelimelerin ve terkiplerin anlamını hatalı olarak aktardıkları için ve mısra veya beyitleri yanlış tercüme ettiklerinden dolayı eleştirir. Eleştiri terimlerinin çoğu Türkçedir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

KAYNAKÇA

- AĞABABA, Naile, (2006), Ortaçağ Türk Dil Bilim Adamları, Ahenk Yayınevi, İstanbul.
- Ahterî, Mustafa b. Şemseddin el-Karahisarî, (1310), “eş-Şerh”, Ahterî-i Kebîr, İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- AKAR, Metin, (1994), Su Kasidesi Şerhi, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- AKSAN, Doğan, (1993), Şiir Dili ve Türk Şiir Dili. Ankara: Şafak Matbaası.
- AKSOYAK, İ. Hakkı, (2002), “Metin Şerhi”, Eski Türk Edebiyatı El Kitabı, Grafiker Yayınları, Ankara.
- ALPARSLAN, Ali, (1981), Ali Nihat Tarlan Üzerine, Ord. Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan, Edebiyat Meseleleri, İstanbul.
- BİLKAN, A. Fuat, “Şerh Geleneği”, Yayınlanmamış Makale.
- BUHARALI, G. (2007). “Bir Sanatçının Günlüğü” (Mehmet Kaplan’la söyleşi), (hzl. Sema Uğurcan), 20 Yılın Ardından Mehmet Kaplan, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- CEYLAN, Ömür, (2007), Tasavvufî Şiir Şerhleri, Kapı Yay., İstanbul.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmet. (2006), Divanlar Arasında, Kitabevi Yay., İstanbul.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmet. (2001), Necati Bey Divanı’nın Tahlili, Kitabevi Yay., İstanbul.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmet, (1984), Türk Dili Dergisi, “Mazmûn”, S. 388-389, Ankara.
- ÇELEBİOĞLU, Âmil. (1989), “Yunus’un Şiirleriyle İlgili Şerhler”, Türk Edebiyatı, S. 193, s.28, İstanbul.
- ÇOBANOĞLU, Şaban, (2012), İlhan Berk’in Şiir Dilinde Sapmalar ve Deformasyon, İÜ. Sos. Bil. Ens. Türk Dili Edebiyatı Anabilim Dalı Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- DEMİR, Nurettin, (2010), “Türkçede Varyasyon Üzerine”, Türkoloji Dergisi, Cilt 17, S. 2. Ankara.
- DEMİREL, Şener, (2009), “VII. yüzyıl Klasik Türk Şiirinin Anlam Boyutunda Meydana Gelen Üslûp Hareketleri: Klasik Üslûp-Sebk-i Hindî- Hikemî Tarz- Mahallileşme”, Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish of Turkic Wolüm 4/2 Winter.
- DOĞAN, Gürkan, (2013), Şiir Dili, Bağıntı ve Zayıf Sezdirimler, Bilig Dergisi, S. 64.
- DOĞAN, Muhammed Nur, (1999), “Metin Şerhi Üzerine”, Osmanlı Divân Şiiri Üzerine Metinler, (hzl. Mehmet Kalpaklı), YKY., İstanbul.
- El-Müncid (fi’l-lügat ve’l-a’lâm), (2005), Beyrouth-Liban: Dâr el-Machreqsarl Publishers.
- ERDOĞAN, Mustafa, (1997), Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, S.1, Manisa.
- İbn Manzur, (1410/1990), Lisânu’l-Arab, Beyrut, Daru’l Sadır, C.V
- Hüseyin Kâzım Kadri, (1943) “Şerh”, Türk Lügati, c. 3, Maarif Matbaası, İstanbul.
- HOCA, Nazif M., (1980), Sûdî, Hayatı, Eserleri ve İki Risalesinin Metni, İÜ ŞarkiyatEnstitüsü, İstanbul.
- KAYA, İbrahim, (2008), “Şerh-i Divan-ı Hafız (Sûdî) Kelimeler-Remizler-Kavramlar”, Basılmamış Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

- KORKMAZ, Ramazan, (2002), İkaros'un Yeni Yüzü: Cahit Sıtkı Tarancı. Akçağ Yayınları, Ankara.
- KORTANTAMER, Tunca, (1993), "Gül Kasidesi", Eski Türk Edebiyatı Makaleler, Akçağ Yayınları, Ankara.
- KORTANTAMER, Tunca, (1994), "Teori Zemininde Metin Şerhi Meselesi", E.Ü. Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, C. VIII, İzmir.
- LEVEND, Ağâh Sırrı, (1984), Eski Türk Edebiyatı Tarihi, TTK. Basımevi, Ankara.
- MENGİ, Mine, (2000), "Metin Şerhi, Tahlîli ve Tenkîdi Üzerine", Dîvân Şiiri Yazıları, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Mütercim Âsım Efendi, (1304), Kâmûs Tercümesi, İstanbul, Matbaa-i Âmire, c.I
- OKATAN, H. İbrahim, (2012), "Sûdî'nin Şerh-i Bostan'ında Geçen Arkaik Kelimeler", Turan Stratejik Araştırmalar Dergisi, c.XIX, Kars Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, Kars.
- OLGUN, Tahir, (1943), Edebiyat Lügatı, Tebrik ve Teşekkürler, Önsöz.
- ONAY, Ahmet Talat, (1992), Eski Türk Edebiyatında Mazmûnlar ve İzahı, hzl. Cemâl Kurnaz, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara.
- ÖZDEMİR, Emin, (2002), Yazınsal Türler, Bilgi Yay., Ankara.
- PALA, İskender, (1999), "Mazmûn'un Mazmûnu", Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler, (hzl. Mehmet Kalpaklı), YKY, İstanbul.
- REDHOUSE Sir James W., (2011), "Şerh", A Turkish and English Lexicon, Türkçe-İngilizce Sözlük, Çağrı Yayınları, İstanbul.
- SARAÇ, Yekta, (1999), "Divan Tahlilleri Üzerine", İlmî Araştırmalar 8, İstanbul.
- SAYAR, Filiz- TURAN, Figen, (2012), "Okuma Gelişiminde Üst Dil Farkındalığı, Sesbilgisel Süreçler ve Bellek Süreçlerinin Etkisi: Kısa Süreli Bellek ve Çalışma Belleği" A. Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi, c. 13, S. 2, Ankara.
- SÛDÎ, (1871), Şerh-i Bostan, Matabaa-i Âmire, İstanbul.
- SÛDÎ, (1871), Şerh-i Gülîstan, Matbaa-yı Âmire, İstanbul.
- SÛDÎ, (1834), Şerh-i Divan-ı Hafız, Bulak, İskenderiye.
- TARLAN, A.Nihad, (1981), Edebiyat Meseleleri, Metin Şerhine Dair, İstanbul.
- TARLAN, Ali Nihad. (1992), Necatî Beg Divanı, Akçağ Yayınları, Ankara.
- TARLAN, Ali Nihad. (1964), Şeyhî Divanı'nı Tetkik, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 1070, İstanbul.
- TÖKEL, Dursun Ali, (1996), "Ontolojik Analiz Metodu ve Bu Metodun Bakî'nin Bir Gazeline Uygulanışı", Yedi İklim, C. 11, S. 74, s. 53-59.
- Türkçe Sözlük, (2005), Türk Dil Kurumu Yay., Ankara.
- YILMAZ, Ozan, (2008), 16. YÜZYIL ŞÂRİHLERİNDEN SÛDÎ-İ BOSNEVÎ VE ŞERH-İ GÛLİSTÂN'I (İNCELEME-TENKİTLİ METİN), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

